

A MÁRIA TERÉZIA-KORI ERDÉLYI KIVÁNDORLÁSOK SZOCIÁLIS HÁTTERE.

Az erdélyi úrbérrendezés megindulása.

A felvilágosodott abszolutizmus gazdaság- és társadalompolitikai reformprogramjának meghatározásában döntő jelentőségük volt a kame-ralizmus népesedési tanainak. Ez a tanrendszer, amely a gazdasági fejlődés legfőbb hatóerejét a népesség növekedésében látta s a közgazdasági élet legfontosabb problémáit a népesedés kérdésre vezette vissza — nem volt önálló, általános nemzetgazdasági szisztéma; csak mellékhajtásként nőtt ki a kor uralkodó nagy rendszeréből, a merkantilizmusból. Érvényesülése nagyjából a német területekre szorítkozott; azt lehet mondani, a colberti elveknek a német viszonyokhoz alkalmazása volt. Ehhez képest természetesen tantételei sajátosságosan átszíneződtek, módosultak. A változás a német territóriumoknak a nyugatiaktól eltérő politikai-földrajzi és gazdasági-társadalmi viszonyaiban gyökeredett. A birodalom és a Habsburg-monarchia kontinentális fekvésű, szétagolt államkomplexumában, amely termelési szempontból a XVIII. században még túlnyomórészt agrárjellegű volt, a gazdaságpolitikának a tengeri kereskedelem és a gyarmatpolitika problémái helyett magától értetődően a mezőgazdaság és az ipar felvirágoztatásának ügyével kellett foglalkoznia. Ezen az alapon persze megnőtt a merkantilrendszer egyik alapvető tételének, a populationisztikának fontossága is. Anglia, Franciaország és Hollandia vagy-nukat a kedvező kereskedelmi mérleg elvének alapján a tengerentúli országokba irányított exportból igyekeztek gyarapítani, mégis a népesség szaporítását elsőrangú követelménynek tekintették. Kézenfekvő tehát, hogy a német tartományokban, ahol a kincstár szinte kizárólag saját alattvalóinak produkciójára volt utalva, még inkább a lakosok számának növe-

kedésétől várták az állam gazdagodását. Innen van az, hogy a kameralizmus, mint elméleti és gyakorlati törekvés rendszerének tengelyévé a népesedéspolitikát tette. Amíg a merkantilizmus tanítói ezt a kérdést megfontoltan, higgadtan, józanul kezelték, addig a kameralisták minden mérsekletet és aggályt félretéve tüzes fanatizmussal hirdették a népesség-szaporodás állam- és nemzetmegváltó szerepét.

A XVIII. században — kiváltképen Nagy Frigyes és Mária Terézia uralkodása idején — a teoretikus nemzetgazdászok egész sora dolgozott a kameralista tudományok rendszerének kiépítésén, s az okozati összefüggések feltáráásával versengve hangsúlyozták az „ubi populus, ibi obulus” elvét. Az írók nagy tömegéből — melyben E. Gerhard, von Rohr, Zinke, Dorries, Biefeld és F. von Pfeiffer említésre méltók — különösen Justi és Sonnenfels válik ki.¹ Mint tudósok és gyakorlati államférfiak évtizedeken át tartó működésükkel szinte elhatározó befolyást gyakoroltak Poroszország, illetve a Habsburg-monarchia egykorú gazdaságpolitikájára. Justi a népesedésügyet az állam, illetve az alattvalók boldogulásának principiumával hozta összefüggésbe. Szerinte az állam sohasem lehet kellőképpen boldog, ennél fogva állandóan törekednie kell egy tökéletesebb boldogságra. Mivel pedig az állam legnagyobb boldogsága az alattvalók legnagyobb számában rejlik, a kormányzatoknak a népesség-szaporodást a lehető legmesszebbmenőleg támogatniuk kell. Meggyőzően hirdette, hogy a sok lakos egy jól berendezett államnak sohasem lehet terhére, mert a nép a természeti erők fokozott kihasználásával előteremti a maga szükségleteit, s ezáltal megsokszorozza az állam erejét.² Ugyancsak a lehető legsűrűbb népességre törekvést állította az államhatalom gazdaságpolitikájának központjába Sonnenfels is. Rendszerében az állami élet összes vonatkozásai a populacionisztika függvényét képezik. Véleménye szerint a népesség gyarapodása növeli az ellenállás mértékét, melyen a külső biztonság alapszik, következképp növekszik a politikai hatalom; de a nép számának emelkedése támaszul szolgál a belső építőmunkában is, ami viszont a közbiztonság lehetőségét nagyobbitja; e mellett természetesen az emberek szaporodása magával hozza a szükségletek gyarapodását, tehát a földművelés, az ipari tevékenység és az árucseré mértékének emelkedését is; s végül ha az alattvalók megsokasodnak,

¹ A merkantilizmus és a kameralizmus népesedési tanaira és népesedéspolitikájára I. Häpke tanulmányát a Handwörterbuch der Staatswissenschaften II. köt.-ben (Jena, 1924, Herausgegeben: L. Elster, A. Weber u. F. Wieser.) 742—755.

² Justi nézeteiről Häpke, i. h. 753.

a nélkül, hogy az egyesek terhei megnövekednének, megsokszorozódik a fiskus jövedelme is.³ A népesedéspolitikának ilyenén beállítása természetesen igen mély hatást gyakorolt az állami élet ügyeinek intézőire. Uralkodók és államférfiak el voltak ragadtatva azoktól a nagyszerű lehetőségektől, melyek a Justi-féle s különösen a sonnenfelsi tanítások perspektívájában feltárultak, s gyakorlati politikájukban elhatározó szerephez juttatták a populacionisztikus szempontokat. A kameralista tanításokhoz alkalmazkodva, a fejedelmi abszolútizmus, az állami mindenhatóság és a gazdasági intervencionizmus elve alapján a kormányzatok a népesedés előmozdítása céljából mindenfelé egész sorát bocsátották ki a rendeleteknek. Ezek az intézkedések részben közvetlen népszaporító eszközöknek voltak szánva. Egyik csoportjuk a házasságkötések előmozdítására, illetve a születések számának növelésére irányult, egy másik az idegenek bevándorlásának lehető megkönnyítésére, egy következő viszont az esetleges kivándorlási törekvések megakadályozására vagy megnehezítésére. Azonban a népesedési mozgalom irányításánál a direkt szabályozások mellett számos indirekt eszközt is igénybevettek, olyanokat, amelyek talán kevésbé szembetűnő eredményekhez vezettek, de jelentőségük mégis korszakalkotó volt. Az egészségvédelmi intézkedéseken kívül főleg az agrárreformokat kell ilyeneknek tekintenünk.⁴

A német tartományok, különösen a Habsburg-monarchia XVIII. százdbeli sorozatos parasztvédelmi rendelkezéseinek a kor populacionisztikus tanaival való összefüggését a gazdaság- és társadalomtörténeti irodalom nem igen hangsúlyozza.⁵ Az agrárreformok genezisének újabb kutatói nagy igyekezettel bizonyították a politikai tényező szerepét, amely az uralkodói abszolút hatalom érvényesülése érdekében a rendi alkotmányok letörését célozta; ugyancsak sok munkát szenteltek a felvilágosodási, nevezetesen a természetjogi tanítások hatásának felderítésére; s nem feledkeztek meg az uralkodók személyes szerepének vizsgálatáról sem.

³ Sonnenfels elveire I. Gesammelte Schriften (Wien, 1787) 377—410, továbbá Häpke, i. h. 754—755.

⁴ Minderről Häpke, i. h. 742—745.

⁵ A német irodalomban leginkább Karl Grünberg vette számba a populacionisztika ilyen vonatkozású szerepét: Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse in Böhmen, Mähren und Schlesien. 1. Überblick der Entwicklung. 2. Die Regulierung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse von 1680—1848 nach den Akten. (Leipzig, 1893—1894) I. 290—314. — Grünberg nyomán hangoztatja Paul von Mitrofanov is: Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit. (Wien—Leipzig, 1910.) II. 598.

Igaz, a fiskális érdek jelentőségét is kellőképp kidomborította az irodalom,⁶ de hogy a jobbágyviszonyok rendezése ugyanezen érdek szolgálatában nemcsak az egyidejű adóbevételek fokozására történt, hanem egy távolabbi időszak általános gazdasági jólétét biztosítandó, a népszaporodás elősegítését is szolgálta, arra aránylag kevés figyelmet szentelt. Pedig a népesedés-teória mozgatóereje elsőrangú tényezőként szerepelt az agrár-reformok létrejöttében. A sonnenfelsi kameralista programm ugyanis a kedvező népesedésmozgalom előfeltételét képező népjólét biztosítása céljából, főleg két direktívát jelölt meg a gyakorlati politika számára: egyrészt a lakosság gazdasági erejének szabad kibontakozását gátló állapotok megszüntetését, másrészt a felszabadított erők számára önálló tevékenységi terület biztosítását.⁷ Így vezetett tehát a populacionisztika az úrbérrendezés gondolatához. Az első követelménynek eleget teendő, szabályozni kellett a jobbágyok úrbéri kötelezettségeit s egyszersmind személyes jogviszonyaikat, a másik cél érdekében pedig meg kellett szüntetni a jobbágybirtok függőségét s a haszonbérleti telket szabad parasztkiszüemmé kellett átalakítani.⁸ S valóban a XVIII. század második felének nagy agrárszociális reformmunkája nem más, mint ezen programmpontok megvalósítására irányuló törekvés.

A jobbágyügy ily értelmű rendezésének gyökérszálai a Habsburg-monarchiában — az újabb kutatások tanúsága szerint — visszanyúlnak a XVIII. század első évtizedeibe,⁹ de a komoly, gyorsütemű, átfogó munka csak az 1750—60-as években kezdődik. III. Károly népvédelmi intézkedései nagy fontosságuk ellenére is, csupán előfutárai a későbbi nagy-szabású reformsorozatnak. A szociális tevékenység csak akkor lendül fel,

⁶ Igen világos összefoglaló vázlatát adja a jobbágyvédelem genezisének Grünberg, i. m. I. 119—127. Főleg az adópolitikai motívumok szerepét hangsúlyozza; kiemeli a Mária Terézia-féle reformok konzervatív jellegét (126.) — A politikai és filozófiai tényezőkről: Mitrofanov, II. 598. — A jobbágyvédelmi politika céljairól és indítékairól világos összefoglalás F. Gutmann cikke: a Handwörterbuch der Staatswissenschaften II. köt.-ben 390—393.

⁷ V. ö. Grünberg megállapításaival: I. 292.

⁸ A jobbágyvédelem programját, „tartalmát” Grünberg a következőkben látja: 1. a paraszti úrbéres tartozások regulációjában, 2. a jobbágy birtokjogának javításában, 3. a személyi jogviszonyok javításában, 4. a parasztföld parasztkézben, szóval kisbirtokformában tartásának biztosításában. I. 125. — A parasztság érdekében fogantatandó intézkedésekről: Gutmann, i. h. 393—396.

⁹ Sőt Csehországban és Morvaországban már a XVII. század végén is jelentős parasztvédelmi intézkedések történtek, pl. az 1680-as robotpátens. A Mária Terézia előtti korai akciókra I. Grünberg, I. 127—141, 153—160.

amikor Mária Terézia felállítja az államtanácsot, s midőn ily módon populacionista elvektől áthatott politikusok és közigazdászok, mint pl. Kaunitz, Kresel, Gebler, Borie, vagy Raab és Blanc közvetlenül vagy közvetve befolyást nyernek az idevágó kérdések intézésében.¹⁰ Ettől kezdve a fiskális érdekek védelmének hangoztatásával köztudomásúlag monarchiaszerte megindul a parasztvédelem. Gyors egymásutánban jelennek meg a fejedelmi pátensek, melyek néhol a jobbágyviszony valamennyi főbb vonatkozását egyszerre szabályozzák, másutt ellenben a problémákat csak részletenként oldják meg. A regulációnak ez a különbözősége az egyes tartományok különféle viszonyaiból, szükségleteiből folyt.¹¹ Ahol a kormányzat a munkálatok előkészítésére — különösképen adatok beszerzésére — kellő idővel rendelkezett, ott sor kerülhetett a kérdéskomplexum átfogó rendezésére. Ott azonban, ahol a körülmények alakulása gyors intézkedést kívánt, éppen csak a legégetőbb baj orvoslását biztosították. Így pl. Csehországban az egymást követő lázadások miatt az országos és generális rendezés lehetetlenné vált; a munkálatok tehát tartományonként és részlegesen mentek végbe. Sziléziában a robotszolgáltatásokat szabályozó pátens már 1771-ben megjelent, Morvaországban és a tulajdonképeni cseh tartományban azonban csak az 1775-i zendülés hívta életre az idevágó rendeleteket. A parasztsélet egyéb vonatkozásai az úrbéri adózás, a birtokjog, a személyi szabadság ügye, külön-külön nyert szabályozást.¹² Ugyancsak sürgős rendezést kívánt a galíciai jobbágyügy is; ezt 1775-ben, bár a szükséges statisztikai anyag nagyrészt hiányzott, összefoglaló jellegű pátenssel szabályozták.¹³ Nem volt mentes a népi mozgolódásoktól Magyarország sem. A dunántúli parasztmozgalmak gyors akciót kívántak, de a tervbe vett urbáriumot 1767-ig ennek ellenére is sikerült a lokális viszonyok mérlegelésével a legapróbb rész-

¹⁰ Raab jobbágyvédelmi gondolatairól és gyakorlati tevékenységéről Grünberg, I. 302—314. A többiekéről Mitrofanov, II. 598—599.

¹¹ A monarchia országainak Mária Terézia előtti jobbágyviszonyairól jó összefoglalást ad Mitrofanov, II. 586—596. A magyar viszonyokra vonatkozó rész igen elavult, II. 594—596. — A stájerországi jobbágyfelszabadításról rendszeres, igen értékes feldolgozást nyújt az osztrák társadalomtörténetírás egyik legkitünőbb művelője, Anton Mell: *Die Anfänge der Bauernbefreiung in Steiermark* (Graz, 1901).

¹² A sziléziai robotregulációról Grünberg, I. 160—188. — A cseh-morva robotrendezésről Grünberg, I. 188—241. — A többi vonatkozásokról Grünberg, I. 242—343.

¹³ A galíciai reformtevékenység rövid vázlata Mitrofanovnál, II. 601—603. — Részletes előadást nyújt Ludwig von Mises kitünő összefoglaló munkája: *Die Entwicklung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Galizien 1772—1848*.

letekig kidolgozni.¹⁴ Többé-kevésbé átrendeződött a régi agrárszociális helyzet a többi tartományokban is; természetesen mindenütt a szükségnek megfelelően. Ahol a fejlődés a jobbágyrendszert már korábban megszüntette, vagy ahol a föld népének jobbágysorba süllyedését fejedelmi privilégiumok megakadályozták, ott a kormányzat nem változtatott a társadalmi állapotok régi rendjén. Belgiumban pl.,¹⁵ amelynek népe gazdagságban s szinte teljes szabadságban élt, úgyszintén Tirolban,¹⁶ ahol a legutolsó paraszt is csak az uralkodótól függött, s ugyanolyan joggal ült a földjén, mint akármelyik nemes, szociális reformtevékenységre nem volt szükség. Amde a nyomorúságos viszonyok között, elnyomatásban élő parasztság sorsa seholsem kerülte el az udvar érdeklődését és beavatkozását. Ráterelődött a figyelem a monarchia legkeletibb provinciájában, az erdélyi fejedelemségben élő jobbágyságra is.¹⁷ A jelenség, amely a kormányzat tekintetét ide irányította, s amely megindítója lett az itteni agrárszociális reformtörekvéseknek, felette figyelemre méltó, mivel kétségbevonhatatlan bizonyítékot szolgáltat a kameralizmus populacionista tanainak a jobbágyreformmozgalom genezisében való döntő jelentőségű érvényesüléséhez. Ez az akcióindító jelenség pedig a népességfogyasztó tényezők egyik legveszedelmesebbike volt: a kivándorlás.

Az alábbiakban rá fogunk világítani arra, mit jelentett a Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlás, mik voltak a szimptomái, hogyan keletkezett, miféle erők mozgatták, s milyen intézkedéseket váltott ki a bécsi kormány részéről. A kérdés részletes vizsgálata nemcsak az említett okból indokolt, hanem azért is, mert az erdélyi élet multjának ez a nagyfontosságú fejezete — csakúgy mint Erdély egész XVIII. századi gazdaság- és társadalomtörténete — történetírásunkban mindmáig jórészt kidolgozatlan.

*

*

*

Amikor a monarchiában a Mária Terézia-féle nagy társadalmi reformmunkálatok folytak, a Habsburgok erdélyi uralma már mintegy háromnegyed százados multa tekintett vissza. Magyarországra nézve ez a korszak szociálpolitikai szempontból nem volt minden jelentőség nélkül

¹⁴ Rövid összefoglalás Mitrofanovnál, II. 603—605.

¹⁵ A belgiumi parasztság helyzetéről Mitrofanov, II. 587.

¹⁶ A tiroli parasztság helyzetéről Mitrofanov, II. 588.

¹⁷ Az erdélyi viszonyokról Mitrofanov semmit sem tud; csak a magyarországiakról beszél II. 603—605.

való. Ismeretes, hogy a roppant fontosságú telepítési akció a parasztságnak egy egészen új, a régi jobbágyságnál jóval kedvezőbb viszonyok között élő rétegét teremtette meg.¹⁸ De, ezen túlmenőleg, tudomásunk van róla, hogy gondoskodni igyekezett a kormányzat az egész jobbágylakosság védelméről is. Irodalmunk épp a közelmúltban tárta fel azt a feledésbe merült népvédelmi tevékenységet, melyet III. Károly uralma idején a m. kir. helytartótanács végzett a parasztság sorsának javítása érdekében.¹⁹ Ennek alapján joggal felvethető tehát a kérdés: mit tett a bécsi kormányzat az erdélyi jobbágynépért a szóbanlévő hét-nyolc évtized folyamán?

A III. Károly trónfoglalásáig eltelt időszak a még mindig tartó külső háborúk és belső mozgalmak folytán e tekintetben nem jöhet számításba. Gazdasági és társadalmi újítások után Erdélyben is csak a Rákóczi-kort követő időkben kutathatunk. De történetirodalmunk ebben az időszakban sem tud semmiféle számbavehető reformtevékenységet kimutatni. A régi rendi berendezkedést illetőleg — Szekfű Gyula megállapítása szerint — „sem a három nemzet, sem a királyi hatalom nem gondolt gyökeres változtatásokra”.²⁰ A rendiség részéről természetesen nem is lehetett szociális újításokat várni, de a központi kormányzat passzív magatartása mindenestre feltűnő. E tartózkodás okát Szekfű egyrészt Erdélynek a bécsi központtól való távolságában, másrészt a kis országnak a Habsburg- király még erősen nyugatra néző világpolitikájában játszott csekély szerepében látja.²¹ A középkori viszonyok között élő provincia magárahagyatottsága valóban csak így magyarázható.

Ha a III. Károly-kori Erdély életét közelebbről is szemügyre vesszük, láthatjuk, hogy az a Lipót-féle diploma²² által vont mederben folyt, látszólag a legteljesebb nyugalomban. A rendiség a maga jellegzetes XV. századbeli háromnemzet-rendszerében zavartalanul virágzott. Országos ügyeit javarészen most is az érvényben maradt *Approbata* és *Compilata constitutiók*²³ szabályozták, belső viszonyait pedig külön nemzeti

¹⁸ Szekfű Gyula: Magyar történet 2. kiad. IV. köt. 417—488.

¹⁹ Erre vonatkozólag l. Ember Győző alapos tanulmányát: *Jobbágyvándorlás és jobbágyvédelem a XVIII. század első felében*, a Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyvének VI. köt.-ben (Budapest, 1936, Szerk. Miskolczi Gyula).

²⁰ Szekfű, i. m. V. 134.

²¹ U. o.

²² Szövegét l. Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története* (Budapest, 1896.) I. 598—601.

²³ Ezeket l. a Márkus-féle *Corpus Juris*-ban.

és törvényhatósági statutumok rendezték.²⁴ A régi személyi és területi kiváltságok és adományok, címek és méltóságok a Diploma rendelkezéséhez képest, majdnem sértetlenül fennállottak. Lényegében nem változtak az állami organizmus legfelsőbb életfunkciói, a jogszolgáltatás és a törvényhozás sem. Az igazságszolgáltatást javarészt most is a nemzeti autonómiák intézték saját hatáskörükben; az artikulus-készítést pedig, csakúgy mint a fejedelmi korban, az évenként egybehívott országgyűlés végezte. Hogy a törvénycikkék szentesítést nem nyertek s hatályba nem léptek, az, úgylátszik, nem zavarta a tradicionális rendi élet nyugalmát.²⁵ S amint a régi viszonyok változatlansága az erdélyi nemes társadalomban a megelégedettség érzetét keltette, a bécsi kormányra viszont ez a nyugalom a társadalmi béke benyomását tehetta.

Pedig a rendi társadalomnak e fiktív kiegyensúlyozottsága mögött igen komoly, gazdasági-szociális betegségek lappangtak. A bajok nem voltak újkeletűek: akkoriban immár két évszázados mult állt mögöttük. Első heves tünetek még a Zápolyák és Báthoriak uralma alatt jelentkeztek, s azóta is, kisebb-nagyobb válságoktól kísérve, szinte szünet nélkül tartottak. Kórképük egyrészt olyan jelenséget mutat, amely a korszak általános szociális fejlődési irányzatával homlokegyenest ellenkező, s amely sem Magyarországon, sem a monarchia többi tartományaiban nem fordult elő, nevezetesen: különböző privilegizált szabad népelemeknek jobbágysorba süllyedését.²⁶ Másrészt ott mutatkozik e jelenség mellett egy másik, még ijesztőbb, még súlyosabb tünet, amely amannak folytatásaként állandóan emésztette az ország népi erejét: t. i. a kivándorlási mozgalom.²⁷ Ez a két súlyos társadalmi epidémia a bécsi kormányzat előtt nem lehetett s nem is volt ismeretlen. Az erdélyi udvari kancellá-

²⁴ Kitűnő gyűjteményes kiadásuk: Kolosvári Sándor — Óvári Kelemen: Corpus Statutorum Hungariae Municipium. (Budapest, 1885), Tom. I. — Székely Oklevéltár (Koloszvár, 1898, Szerk. Szádeczky Lajos) VII. 45—46, 331—336.

²⁵ Székfü, V. 108—112.

²⁶ A XVI. század nagy társadalmi forrongása főleg a székelységet érintette. Az újkori székely jobbágyság kialakulására l. Szádeczky—Kardoss Lajos összefoglaló munkáját: A székely nemzet története és alkotmánya (Budapest, 1927) 52—61, 99—106, 118—148, 214—223. — A szabad székelyek jobbágysorba süllyedéséről számos akta szól a Székely Oklevéltárban, VII. 171—172, 106—107, 200—201. — Igen érdekes XVIII. századbéli vélemény a székely jobbágyság eredetéről Simon ügyvédnek a határőrséget szervező bizottság elaborátumát illető cáfolata; l. Szádeczky Lajos: A székely határőrség szervezése 1762—64-ben (Budapest, 1908) 111—112.

²⁷ A kivándorlásokra vonatkozólag l. Székely Oklevéltár (rövidítése a következőkben: Sz. Oklt.) VII. 172, 151—152.

rián, az udvari kamarán — amelyek informáltságáról biztos tudomásunk van²⁸ — vagy még inkább a haditanács Erdélyben tartózkodó exponensén, a főhadparancsnokon keresztül az udvarnak okvetlenül értesülnie kellett róluk. Hiszen a székek és vármegyék idevágó folytonos panaszai meglehetősen gyakran foglalkoztatták mind a guberniumot, mind a generalátust. De ha a központi kormánykörök a távoli provinciából érkező tudósításoknak kezdetben nem tulajdonítottak volna is különösebb jelentőséget, 1717—19-ben úgyszint okvetlenül rá kellett döbenniük az erdélyi szociális viszonyok abnormis alakulására. Ebben az időszakban érte ugyanis Erdély népét a XVIII. század második kegyetlen megpróbáltatás-sorozata: a nagy döghalál és éhínség. Szörnyű pusztulás söpört végig az egész országon. Egy csiki tudósítás szerint „oly nagy szigorú (volt) az éhség, hogy fát, szalmát, rügyet, makkot, dögöt rág vala az szegény-ség”.²⁹ S ugyanekkor a pestisnek is óriási aratása volt: csupán a csikszékiek közül több mint tizenkétezer ember veszett el, az egész tartomány lakosságának pedig több mint a fele.³⁰ Most lett volna szükség a kormányzat népvédelmi politikájára. A gubernium azonban nem tudott a magyar helytartótanácséhoz hasonló eredményes karitatív tevékenységet kifejteni. Intézkedései legfeljebb a határzárlat és a kiviteli tilalom elrendeléséig terjedtek, vagy a járvány megelőzését célzó tanácsadásig;³¹ de semmi nyoma sincs annak, hogy az éhséget, a nyomorúságot enyhíteni tudták volna. Sőt a vézsújtotta területeknek a közterhek csökkentése iránt évről-évre megismételt könyörgései³² arra vallanak, hogy a főkormányshéknél a segítségnek ezt a negatív módját is meglehetősen érzéketlenül kezelték. Ilyen körülmények között természetesen a lappangó szociális kór, a „morbus transylvanicus” említett tünetei ismét kiújultak. Újból megindult a szabad székelyeknek „örökös jobbagyságra való maga kötelezése”,³³ s elharapódzott a szegénységnek „Havasföldre, Moldvára, tömösi Bánátusra, Partiumba csoportostól elszéledése”.³⁴ A gubernium persze érthető okokból csak az utóbbi irányzat ellen foglalt állást. Ami-

²⁸ Sz. Oklt. VII. 356—360. *Compendiosa informatio de principatus Transylvaniae statu, eiusque politica et civili administratione, iurium cursu et oeconomia provinciali privata et publica, quam brevissime fieri potuit, descripta.* 1730 körül.

²⁹ Sz. Oklt. VII. 231. — Szádeczky, Székely történet 321.

³⁰ Sz. Oklt. VII. 231—234. — Szádeczky, Székely történet 320.

³¹ Sz. Oklt. VII. 253—254, 266—281, 283.

³² Sz. Oklt. VII. 235—236, 237—246, 254—260, 295—300.

³³ Sz. Oklt. VII. 257.

³⁴ Sz. Oklt. VII. 247—248. — Szádeczky, Székely történet 321.

kor a kivándorlás már komoly méreteket öltött, — lehet, hogy bécsi utasításra, — 1718. szeptemberében megjelent egy főkormányszéki rendelet,³⁵ mely felszólította a törvényhatóságokat, hogy a nép „nagy bódulását és fészkiből való kimozdulását” igyekezzék megakadályozni. A rendelet komoly figyelmet érdemel, mert szövege tanúságot tesz arról, hogy a gubernium tisztán látta a súlyos baj legfőbb kórokozóit, s tudatában volt annak, hogy az orvoslást, hol és miképen kell alkalmazni. Az útlevélki-bocsátási tilalom és a katonai intervenció szokásos erőszakos jellegű rendszabályai mellett ugyanis egyrésztől kilátásba helyezte „a mostani quantumnak nagy sublevatioját”, vagyis a közadózás ügyének méltányos rendezését, másrésztől figyelmeztette a földesurakat, hogy ki-ki „igyekezze maga jószágát segíteni és felettébb való szolgálattal is ne terhelje, hanem articulariter szolgálta”, azaz méltányos úrbért követeljen.³⁶ De a viszonyok tiszta látása magábanvéve nem vezethetett eredményre. Az effajta főkormányszéki rendeletek a végrehajtásról való gondoskodás híján jámbor óhajítások maradtak; a bajt — amely szörványosan a következő évtizedekben is állandóan mutatkozott³⁷ — csak erélyes és komoly általános úrbérrendezés szüntethette volna meg. Erre azonban III. Károly kormánya, úgylátszik, nem volt felkészülve. Mindössze egy intézkedés tesz bizonyosságot arról, hogy az udvar érdeklődött az erdélyi szociális problémák iránt, s hogy szándékában állt a jobbágyság felkarolása: az 1714. évi 24-ik artikulus. Három esztendővel a nagy éhínség előtt az uralkodó kívánatára törvénybe iktatta az országgyűlés, hogy „minden örökös jobbágy hetenként négy napot szolgáljon, a zsellér pedig három napot”, s hogy „senki a jobbágyot ennél több, a zsellért pedig kevesebb napokon szolgáltatni ne merészelje”.³⁸ Meglehetősen egyszerű, szerény igényű rendszabály volt ez, hiszen még az ígás- és gyalogrobot dolgában is szabad választást engedett a földesúrnak, mégis, ha a kormány érvényt tudott volna szerezni neki, talán enyhítette volna a helyenként felgyülemelő súlyos feszültségeket. A törvény azonban — éppúgy, mint a korszak többi végzése — még szentesítést sem nyert. Hogy hatása vajmi kevés lehetett, azt a fent vázolt események mellett különösen a Mária Terézia uralma alatt megfigyelhető jelenségek mutatják.

*

³⁵ Sz. Okl. VII. 247—248.

³⁶ U. o.

³⁷ Sz. Okl. VII. 311—312, 362, 381, 393, 401, 412.

³⁸ G.(áll) L.(ászló): Az erdélyi diaeták végzéseinek nyomdokai (Kolozsvár, 1837.) I. 208. — Jancsó, i. m. I. 783.

Mária Terézia bécsi kormánya az erdélyi gazdasági és szociális viszonyokba már a negyvenes évek kezdetén betekintést óhajtott nyerni. Ez a törekvés egyelőre látszólag még nem jobbgágyvédelmi intézkedések foganatosítására irányult, hanem kizárólag a fennálló adózási rendszernek modern alapokra fektetését célozta. E végből fejedelmi propozíció formájában oly értelmű utasítás érkezett az 1742-i országgyűléshez, hogy a kontribúció igazságos felosztása érdekében az adózók és adótárgyak országszerte írassanak össze.³⁹

A királynő ezzel a leirattal az erdélyi rendiség egyik legérzékenyebb pontját érintette. Az adóügyekben való mindennemű intézkedést ugyanis az erdélyi nemzetek — csakúgy, mint a többi európai nemesi társadalmak — legbensőbb, autonóm joguknak tekintették. A XVIII. század első felének nagyszámú országgyűlésein úgyszólván mással sem foglalkoztak a rendek, mint adókérdésekkel.⁴⁰ A problémák — az erdélyi rendiség sajátosságos struktúrájából folyólag — itt magától értetődőleg jórészen más természetűek voltak, mint Magyarországon, vagy azokban a tartományokban, ahol a nemesség homogén osztályt alkotott. Erdély diétáin a rendeknek nemcsak a központi hatalom folytonos adónövelő törekvései ellen kellett küzdeniök, de a kivetett adóösszegnek a három nemzet közötti „arányos” felosztása miatt, egymással is elkeseredett harcot kellett vívniök. Ebben a tekintetben két felfogás állott egymással szemben. Az egyik azt vallotta, hogy az adófizetés akkor igazságos, ha az adókulcsot az egyes nemzetek lélekszamaránya képezi. A másik nézet szerint viszont a méltányos adókulcsot a nemzetek földjének termékenysége és általában a jövedelmi viszonyok alapján kell megállapítani. Mivel a csekélyszámú, de igen tehetős szász nemzet az előbbi álláspontra helyezkedett, a szaporább lakosságú, de szegényes viszonyok között élő székely székek és magyar vármegyék ellenben az utóbbi vélemény mellett kardoskodtak, az országgyűlések sohasem tudtak közmegegyezésre szolgáló megoldást találni.⁴¹

Mária Terézia említett propozíciójának idején is, a huszas és harmincas évek tárgyalásainak sorozatos eredménytelenségétől nem gátolva ezen a kérdésen vitáztak a rendek. A leirat, úgylátszik, kellemetlenül

³⁹ Szádeczky, Székely tört. 327.

⁴⁰ Szádeczky, Székely tört. 316—326. — Jakab Elek—Szádeczky Lajos: Udvarhely vármegye története (Budapest, 1901.) 462.

⁴¹ Szádeczky, Székely tört. 322—326. — Jakab—Szádeczky, Udvarhely várm. 463—466.

érintette a diétát; a fejedelmi beavatkozást nem tartották kívánatosnak, de a javaslatot vissza nem utasíthatván, a rendiség tipikus módszerével éltek: halogatási taktikába kezdtek. Az ügyet nyolc esztendőn keresztül pihentették, s 1750-ig az összeírás tervét megállapító bizottsági tárgyalásokon nem jutottak túl. Ekkor azonban a királynő erélyes fellépésére hozzáláttak a tulajdonképeni munkálatokhoz és 1752-re be is fejezték azokat. Ez a konskripció, mely az udvar utasítása szerint a székbeli és vármegyebeli lakosságot a megélhetési viszonyok különbözősége szerint osztályokba sorozva tüntette fel, szolgált alapul a Bethlen-féle norma néven ismeretes, 1754-ben életbeléptetett adórendszer elkészítéséhez.⁴²

Az adózásnak illetően rendezésével a kormányzat a rendek szemében azt a látszatot igyekezett kelteni, mintha csupán a három nemzet hosszú idő óta megbomlott békéjének helyreállítása érdekében teljesített volna missziót, a valóságban azonban a nagyszabású újításnak más okai voltak. A főindíték magától értetődően a fiskális jövedelmek növelése volt; de nem lehet kétségbe vonni azt sem, hogy az udvar — kameralista elvek szerint — ugyanekkor az adózó néprétegek, különösen a parasztság terhein is könnyíteni akart. Világos bizonyossága ennek az új szisztéma egész felépítése, amelyben az adótételek nagysága részben az egyes vidékek pénzforgalmához és termékenységéhez igazodott, részben pedig az adózók társadalmi-gazdasági rétegződéséhez és családi állapotához. Másként terhelte meg a Bethlen-norma a soványföldű, piactalan csikszékieket, mint a gazdag, jó vásárcentrumok közelében lakó királyföldi parasztokat; azután ismét másként a jobbágyot, a zsellért és a sóvágót, másként a gazdát és az özvegyet.⁴³ A parasztsors irányítására irányuló intenció tehát nyilvánvaló. Az adóreform azonban — az események tanúsága szerint — éppen ellenkező eredményhez vezetett, mint amit az udvar elérni szándékozott. Természetes következménye volt ez annak, hogy a rendezés a társadalmi fejlődés sajátos tényeit figyelmen kívül hagyta.

A reform váratlan káros következményei ezúttal is főleg ott mutatkoztak, ahol az „erdélyi betegség” fentebb említett tünetei más rendkívüli megpróbáltatások idején is jelentkezni szoktak: az erdélyi társadalom legabnormisabban alakuló népcsoportjában, a székelység között. Alig került alkalmazásba az új norma, a székely társadalom ismét forrongásba jött, s mint háborús, aszályos vagy pestises időkben történni szokott,

⁴² Szádeczky, Székely tört. 327. — Jakab—Szádeczky, Udvarhely várm. 467.

⁴³ Szádeczky, Székely tört. 327—329.

nagy erővel megindult a nép kivándorlása Moldva felé.⁴⁴ A földesurak megrémültek és mivel a mozgalmat — feltehetőleg — úrbéres engedményekkel nem akarták, erőszakkal pedig nem tudták lecsendesíteni, az 1756-i országgyűlésből terjedelmes feliratban kérték a királynőt a normának a székely tradíciókhoz alkalmazására. A felterjesztés⁴⁵ — a nagy veszedelemtől sarkalva — a székely társadalmi viszonyoknak a közadózással kapcsolatos vonatkozásait leplezetlenül feltárta. Mária Terézia és kormánya most rendi magyarázatban is megismerhette a székely élet súlyos problémáit, meggyökeresedett hagyományaival, szembetűnő gazdasági egyenlőtlenségével, általában egész anakronisztikus fejlődési irányzatával. A rendi emlékirat vázlatát adta a székely társadalmi rend speciális állapotának. Megmagyarázta az uralkodónak, hogy a székely szabadok, a régi időkben kizárólag hadkötelezettséggel tartoztak, de adót nem fizettek; jobbágyaik pedig, mind a katonaságtól, mind az adózástól mentesek voltak. Változás — írták a rendek — csak a nemzeti fejedelemség megszűnése után következett, amikor Lipót császár kívánsága szerint a szabadok katonai szolgálatukat ideiglenesen megváltották; az adófizetésbe azonban a parasztságot is bevonták olymódon, hogy az egyjobbágyos szabadot jobbágya féladóval „segítette”, a kétjobbágyost pedig szegényemberei egészen mentesítették. Teljes adót tehát csak a jobbágytalan szabadok fizettek. Ezt a rendet borította most fel a Bethlen-norma, mivel minden szabadot és minden jobbágyot egyaránt adó alá vetett. A helyzet tarthatatlanságának bizonyítása végett rámutatott a felirat arra is, hogy a székely székekben igen kevés a jobbágy s azok is szegények, mivel a falu határából csak fél, vagy negyedannyi földet kapnak, mint a szabadok, néhol — mint Csikszékben — meg éppen semmit. Éppen ezért az új adózási mód — mely a régi „segítség”-nél lényegesen terheesebb — oly súlyosan nehezedik a jobbágyság vállaira, hogy az Oláhországba kénytelen vándorolni.

A székely helyzet ilyenét alakulásának az udvart gondolkozásra kellett készítenie. A rendi felterjesztés — ha interpretációit fenntartással fogadták is Bécsben — arra mindenesetre jó volt, hogy a jobbágyság birtokviszonyaira s általában az úrbéri vonatkozásokra, melyeknek ismeretése gyanútkeltően mellőzve volt, mint a kivándorlással összefüggő tényezőkre felhívja a központi kormányzat figyelmét. Tettekre egyelőre

⁴⁴ U. o. 330. — Jakab—Szádeczky, Udvarhely várm. 475—476.

⁴⁵ Szádeczky, Székely tört. 328, 330. — Jakab—Szádeczky, Udvarhely várm. 476—477.

még most sem került sor. Mindössze az történt, hogy a királynő a gubernium véleményezése és egy újabb országgyűlési felirat alapján 1759-ben a székely-kérdés rendezését, mint „egyik legfőbb anyai gondját” kilátásba helyezte.⁴⁶ Az erdélyi agrárszociális reform magja tehát el volt vetve. Most már a viszonyok további alakulásától függött, mikor hajt ki, s mikor hoz gyümölcsöt.

*

*

*

Az udvari léghör gazdasági és társadalmi modernizálásokra az államtanács felállításával a lehető legkedvezőbben alakult.

Magában Erdélyben is olyan irányt vett a fejlődés, amely a szociális problémát újból felszínre vetette. A hatvanas évek kezdetén a régi sebek ismét felszakadtak: megint nagymérvű, az előbbieknél lényegesen veszélyesebb, évekig tartó kivándorlási mozgalom keletkezett. A súlyos bajt ezúttal az udvar közismert katonapolitikai akciója: a határőrség szervezése váltotta ki.

Ennek a kellőképpen át nem gondolt, s erőszakosan végrehajtott vállalkozásnak az eseménytörténetét történetíróink részletesen kidolgozta.⁴⁷ A kivándorlások, s általában a szociális vonatkozások azonban nem részesültek kellő figyelemben; így természetesen észrevétlenül maradtak e nevezetes eseménysorozatnak az úrbérrendezés problémájával való összefüggései is.⁴⁸ Az udvar társadalmi reformterveinek és végrehaj-

⁴⁶ Jakab—Szádeczky, Udvarhely várm. 476.

⁴⁷ Az első komoly öszefoglalást Teleki Domokos gróf írta: A székely határőrség története (Budapest, 1877). Ez a kétségtelenül figyelemreméltó történetírói készségről tanúskodó mű azonban szoros értelemben vett hadtörténelemnek készült; a határőrség szervezésével kapcsolatos egyéb problémákat egyáltalán nem méltatta figyelemre. — Ezt a hiányt nagymértékben pótolta Szádeczky Lajosnak századunk elején megjelent kiváló új öszefoglalása és okmánypublikációja: A székely határőrség szervezése (Budapest, 1908). A székely nemzet története és alkotmánya c. idézett mű (333—345) új adatokat vagy szempontokat erre a tárgyra vonatkozólag nem tartalmaz.

⁴⁸ Teleki Domokos a határőrség szervezése következtében támadt szociális forrongásnak s a kivándorlásnak nem tulajdonított különösebb fontosságot. A mult század 60—70-es éveiben nálunk uralkodó konzervatív szellem, a történettudománynak ezáltal meghatározott érdeklődési iránya, s nem utolsósorban a főúri író nemesi történetzemlélete a szociális probléma figyelmen kívül hagyását, tudomása volt a nép nemességellenes hangulatáról, erőszakosságairól s az egyre tartó emigrációról, mégis ő mindebben csak „gazemberek” „rakoncátlanágát” látta (20.), mely a nemesség „legmélyebb megindulását” (37.) és „kebelrázó bajait” idézte elő. Alapvető tévedése az a meggyőződés, hogy a székelyek „századokon át megszokott szabadságaikat és kiváltságaikat” csak most a határőrség szervezésekor, a „katonásítás által” veszítették el. A székely jobbágy-

tott újításainak megértése érdekében tehát okvetlenül foglalkoznunk kell ezekkel a kérdésekkel.

Hogy a határőrség szervezésének indokai között szerepeltek-e szociális motívumok vagy sem, azt egyelőre nem lehet megállapítani. Ennek tisztázása csak a bécsi központi hatóságok még fel nem tárt iratanyagából derülhet ki. Annyi azonban bizonyos, hogy a kormányzat e nagyhorderejű vállalkozás terveinek kidolgozásakor nem mérlegelte kellőképpen a szervezéssel szemben felmerülhető ellenállásokat, s nem számolt a valószínű kísérőjelenségeikkel sem. Pedig ismerve az erdélyi gazdasági és társadalmi problémákat — hiszen a robotpanaszok enyhítésére 1742-ben és 1747-ben a III. Károly féle 1714-i artikus megerősítése, s némi módosítása is szükségesnek mutatkozott⁴⁹ — nyilvánvaló lehetett, hogy ez a szinte jobbágyfelszabadítás számba menő akció komoly megrázkódtatással fog járni.

A nagy lendülettel megindított szervezés nem várt következményei az oláhlakta területeken és a Székelyföldön egyaránt mindjárt az első évben, 1762-ben, jelentkeztek. A radnavölgyi oláhok, mivel ígéretet nyertek a katonai hatóságoktól arra, hogy Beszterce város földesurasága alól megszabadulnak, tömegesen tódultak a toborzó zászló alá.⁵⁰ A város természetesen mindent elkövetett jobbágyainak visszatartására, amiből aztán sorozatos incidensek támadtak.⁵¹ Hasonló jelenségek mutatkoztak a Me-

ságról semminemű tudomása nincs. Ezért aztán, bár tudta, hogy „a kivándoroltak közt számos *jobbágy* is találtatott” (136.), s hogy a tömeges emigráció „az ország súlyos bajaira mutat”; emellett sejtette, hogy a „kivándorlások nem egyedül a katonasításból, hanem az ország általános nyomorából is következtek” (136.), ebben az irányban nem érezte szükségét a kutatásnak. — Szádeczky Lajos nagyarányú levéltári anyaggyűjtése, modern történettudományi képzettsége s a századeleji szociológiai történet szemlélet hatása alatt már meglátta a határőrség szervezése által keltett forradalmi jobbágymozgalmat, hiszen nagyrészt ő derítette fel a székelység XVI—XVII. századi társadalmi differenciálódásának s a jobbágyság keletkezésének eseményeit is. De a székely jobbágyság s általában az erdélyi parasztság roppant nyomorúságát, s a lázongásoknak és kivándorlásoknak a társadalmi-gazdasági elnyomottságból való következését — bár a közzétett okmányok kíméletlenül rámutatnak erre — észrevehetően igyekszik palástolni. Különösképpen feltűnő a szociális helyzet őszinte feltárásától való tartózkodás A székely nemzet története c. idézett munkában. — Jancsó Benedek A román nemzetiségi törekvések c. művében az erdélyi jobbágyság helyzetének megítélésében általában sokkal nagyobb tárgyilagosságra törekszik.

⁴⁹ Jancsó, I. 783—784.

⁵⁰ Halmágyi István naplói és iratai. Közli: Szádeczky Lajos. (Budapest, 1906. Monumenta Hungariae Historica II. oszt. 38. köt.) 25—26.

⁵¹ Az események genetikus elbeszélése Jancsónál, I. 791—795. — Teleki, 12—13, 30—31, 122—123.

zőségén is, ahol a parasztság ugyancsak abba hagyta a szántás-vetést és „széltiben” katonának ment. Az egykorú tudósítás megbotránkozva panasolja, hogy a jobbágyok „az urak udvarába és házába süvegfeltéve minden impertinenskednek, fenyegetődznek...”⁵² A legjobban Csikszékben mérgesedett el a helyzet. Itt valóságos forradalmi jelenetek játszódtak le.⁵³ 1762 májusában már úgy hírlik, hogy „egyik székely a másikra támad, mindegyik male contentus; a nemesekre, kik (itt) kevesen vannak, irigykednek, fenyegetik őket, tiszteltől nem függnek”.⁵⁴ Őszre aztán a helyzet komoly fordulatot vett. A rend teljesen felborult, a nép mindenfelé megtagadta az engedelmességet; itt is ott is megüzenték a földesuraknak: „vélük nincs semmi dolguk, mert már katonavilág van”.⁵⁵ Szárnyra kelt a hír, hogy „János király idejétől fogva valaki jobbággyá lett, ezen katonaság által mind menekedik”.⁵⁶ S a hír nyomán a jobbágy-ság tömegesen tódult a sorozásra. Még a bebörtönzötteket is kiszabadították.⁵⁷ Ahol kényszerrel próbálták visszatartani őket, vagy ahol korábbi szenvedéseiket megtorolni akarták, ott megrohanták a nemesi kúriákat, fogságra vetették a földesurakat és официálisokat, s pusztították a nemesi vagyont.⁵⁸ A szék tisztviselői — akik iránt a nép hasonlóképpen izzó gyűlölettel volt eltelve⁵⁹ — kétségbeesetten kérték Buccow bárót s a testvérszékeket, nyujtsanak védelmet a csiki nemességnek, mert félt, hogy a tavaszra az 1514-i parasztlázadás fog megismétlődni, s „a vérontások, prédálások, pusztítások, minden rendnek felforgatása” fog elkövetkezni.⁶⁰ Fokozta a helyzet komolyságát az a tény, hogy a nyugtalanság Gyergyó, Udvarhely és Háromszék népére is kezdett átragadni,⁶¹ s hogy újesztendőre ismét felütötte fejét a székelység fátumszerű borzasztó

⁵² Halmágyi, 33.

⁵³ U. o. 19, 21—22, 33—34, 44, 72.

⁵⁴ U. o. 34.

⁵⁵ Szádeczky, Székely határórség 44.

⁵⁶ U. o. 47. — Érdekes dokumentum két székely jobbágy folyamodványa Caratához; a jobbágyságból, melybe jogtalanul vettek, kiszabadításukat kérik. U. o. 616—617. — Halmágyi, 38.

⁵⁷ Szádeczky, Székely határórség 47. — Teleki, 19—20.

⁵⁸ U. o. 47, 54—55, 308—309. — Halmágyi, 51—52. Teleki, 38—39.

⁵⁹ L. a csiksomlyói zendülést: Halmágyi, 53—54. — Részletes leírást nyújt Szádeczky, Székely határórség 50—54. — Hasonló esetet említ Teleki, 37.

⁶⁰ Szádeczky, Székely határórség 54—55, 303—306. — Halmágyi, 55—56. — Teleki, 39.

⁶¹ Halmágyi, 35, 44, 73, 89. — Szádeczky, Székely határórség 63, 72—73, 78—89, 309.

epidémiája: Csikból megjött az első hír, hogy „több kétszáz embernél általment... télnek idején a havason”.⁶²

A gubernium egyelőre tehetetlenül állt a vészes kavargásban. Az egymásnak ellentmondó tudósítások alapján — melyek részben a nép zászló alá seregléséről szóltak, részben katonaellenes magatartását hangoztatták — úgylátszik, nem tudott teljesen eligazodni. 1763 tavaszán aztán a vizsgálatokból kitudódott, hogy a Moldvába szökött székelyek közt „egy sem volt... katona, hanem nem-conscriptusok és jobbágyok, azért nem igaz a hír, hogy a katonaság miatt mennének; holott azért mentek, mert nem győzték a terhet hordozni, elúnván a vorspant és a militaris tiszték szolgálatját”.⁶³ Ekkor már világosan lehetett látni, hogy a székelységnek a toborzással szemben tanúsított kétféle reakciója mögött két különböző társadalmi csoport áll: egyrészt a conscriptusok, vagyis azok a jobbágyok és szegény szabadok, akik a súlyos úrbéri kötelezettségektől illetve közszolgáltatásoktól a határőrségbe lépés által akartak menekülni; másrészt a nem-conscriptusok, akiknek zömét — a jó módú nemeseken kívül — olyan szabad és nemszabad szegények alkották, akik katonának állni uruk hatalma miatt nem tudtak, vagy a gazdálkodástól megválni nem akartak. S mivel ez utóbbi csoportba tartozók úrbéres és közterhei a besorozottak távozásával szerfelett megnövekedtek,⁶⁴ mindenki aki csak tehette, kivándorlásban keresett menekülést.⁶⁵ A moldvai vajda ugyanis a parasztoknak „helyet” ígért, a szabadoknak „privilegiumok confirmációját”.⁶⁶ Mindezt a gubernium nem tudta megakadályozni.⁶⁷ Sőt a mozgalom rövidesen az oláh jobbágyokat is elragadta.⁶⁸ A főkormányzósági rendelet, amely a transfugákat „lege patria” jószáguk szekvesztrálásával ígérte büntetni, mit sem használt. A katonák és nem-katonák összetűzése az előbbiek hatalmaskodásaiból és fosztogataásaiból kifolyólag napirenden voltak, a kivándorlás pedig szünet nélkül tartott.⁶⁹

Az események híre hamarosan eljutott Bécsbe: 1763 tavaszán az

⁶² Halmágyi, 38.

⁶³ U. o. 60.

⁶⁴ Szádeczky, Székely határőrség 81.

⁶⁵ U. o. 40—42, 60.

⁶⁶ U. o. 63, 310; Moldvában 4000 családnak ajánlottak fel földet (u. o. 90, 364.)
— Halmágyi, 57—58.

⁶⁷ Szádeczky, 86.

⁶⁸ U. o. 309. — Halmágyi, 114.

⁶⁹ Halmágyi, 73—74, 83, 113—114. — Szádeczky, Székely határőrség 85.

udvar már komolyan felfigyelt. Egy áprilisban kelt rescriptum⁷⁰ a széke-lyek kivándorlásának tétlen szemlélése miatt komolyan megróttá a guber-numot, s miután ennek semmi eredménye sem volt, egy júniusi újabb leirat⁷¹ a profugium okainak pontos kinyomozását és az udvar tájékozta-tását rendelte el. Mire azonban a főkormányzók a kívánt vizsgálatot megejtette, a határőrséget szervező Buccow főhadparancsnok, — s min-den valószínűség szerint az udvar bizalmasa, Bruckenthal tartományi kancellár is — már informálták a királynőt a kivándorlás okairól.⁷² A kor-mány meggyőződést szerezvén arról, hogy a nép „possessorok kegyetlen terhes szolgálatja miatt” szökik el Erdélyből, elhatározó lépésre szánta magát: októberben parancsot küldött a főkormányzókhoz, melyben el-rendelte a törvénytelen szolgálmányokat követelő földesurak megbünté-tését, egyszersmind az urbáriumok revízióját és rectificatioját is.⁷³ A rég-óta vajúdo ügy ezzel döntő fordulathoz érkezett. Mert bármennyire teo-retikus volt is ez a rendelkezés, s bármily kevésbé volt alkalmas arra, hogy a kivándorlási áradatot rövid időn belül megállítsa, — hiszen az urbáriumok felülvizsgálata évekre szóló munkát jelentett volna! — any-nyiban mégis nevezetes, hogy tanúságot tesz az erdélyi társadalmi kör legfőbb gyógymódjának felismeréséről: egy generális úrbér-rendezés vég-rehajtásának szükségességéről. Most látta be a gyakorlati politika a sonnenfelsi tanítás helyességét; most jött rá a kormány, hogy a kivándor-lási járványt valóban nem a határozat és a tilalom primitív módszerei-vel kell lecsendesíteni, hanem céltudatos népvédelemmel. Ahol a polgá-rok boldogok, — tanította Sonnenfels — ott nincs kivándorlás, ahol elé-gületlenek, ott semmiféle tilalom vagy óvintézkedés sem akadályozhatja meg őket abban, hogy másutt keressék boldogságukat. Az udvar, úgylát-szik, magáévá tette ezt a tanítást, de tiszta, következetes alkalmazására a körülmények kényszere miatt ezután sem gondolhatott.

A határőrség szervezése 1764-ben tovább folyt, s vele párhuzamosan folytatódott a kivándorlás is. Az év elején a hírhedt mádэфalvi vérengzés indított el Csikból egy újabb emigrációhullámot, a tavasz folyamán Besz-terceből oláh profugiumról jöttek ijesztő hírek, ősszel pedig Doboka, Szolnok, Kolozs és Torda megyéből jelentették mintegy ezer oláh és

⁷⁰ Halmágyi, 68. — Teleki, 45—46.

⁷¹ Halmágyi, 80.

⁷² U. o. 99, 105. — Szádeczky, Székely határőrség 349—352.

⁷³ Halmágyi, 105.

magyar parasztnak Moldvába szökését.⁷⁴ Ennek hatása alatt az udvar is ragaszkodott a megkezdett akció továbbviteléhez. A gubernium egyik parancsot a másik után kapta.⁷⁵ A székekben és vármegyékben pedig a nemrég felállított folytonos táblákon (tabula continuakon)⁷⁶ szigorú vizsgálat indult annak megállapítására, hogy hol miféle úrbéres szolgálmányokat teljesítenek a jobbágyok. Mindenfelé folyt a parasztok kihallgatása arra nézve, hogy milyenek a terményadózási és robotviszonyok, s hogy mely kötelezettségek gyökeredznek a régi szokásban vagy törvényben, s melyek önkényesek.⁷⁷ Ugyancsak utasítást nyertek a folytonos táblák eljárást indítani a jobbágysanyargató földesurak ellen azzal a meghagyással, hogy e pörökről angariánként tájékoztatást adjanak ő felségének.⁷⁸ A parasztok védelmét az ilyen perekben a fiscalis procurator vállalta. Mind e mellett azonban — jobb meggyőződése ellenére — szükségét látta az udvar annak is, hogy az emigrációt súlyos büntetés kilátásba helyezésével csökkentse. Közhírré tétette tehát, hogy az elfogott kivándorlókat első alkalommal öt-, aztán tízévi rabsággal sújtják, s ha harmadszor is tetten érnék, halállal büntetik.⁷⁹

Komoly javulás azonban e sokoldalú intézkedések nyomán sem mutatkozott.⁸⁰ Sőt 1765-ben a szász jobbágyok között is mozgolódás támadt.⁸¹ Néhány küküllőmegyei falu robotszolgáltatásának limitációja iránt folyamodván, oly értelmű végzést nyert, hogy egész sessió után minden jobbágy 4, félssessió után pedig 2 napi szolgálatot köteles teljesíteni. Amikor a vármegyei folytonos tábla e resolútiót kihirdette, a pörben részt nem vett többi szász falvak lakossága, s néhány oláh község is elégületlenkedni kezdett, hasonló robotmegállapítást követelvén magának. Fenyegető tömegmozgalmaikat a gubernium csak „néhány compagnia némettel” s a panaszaik megvizsgálására kiküldött bizottsággal tudta valahogyan lecsendesíteni.⁸² A profugium megakadályozásán azonban hiába fáradoz-

⁷⁴ U. o. 105, 127.

⁷⁵ Részletes intézkedéseket tartalmaz az 1764. március 3-án kelt nyílt rendelet. Közli: Szádeczky, Székely határórség 570—572. Az 1763. június 17-i rendelet u. o. 395.

⁷⁶ Szádeczky, Székely tört. 346—347.

⁷⁷ Halmágyi, 398. — Az udvarhelyszéki viszonyokról: Jakab—Szádeczky, Udvarhely várm. 524—528.

⁷⁸ Halmágyi, 377.

⁷⁹ Halmágyi, 325.

⁸⁰ Szádeczky, Székely határórség 240—242. — Teleki, 131—132, 134—136.

⁸¹ Halmágyi, 178—181.

⁸² U. o. 325—326.

tak.⁸³ Ugyanabban az esztendőben, 1766-ban, amikor az udvar a megfogyatkozott erdélyi népességet, mintegy vérátömlesztéssel az ausztriai protestánsok egy csoportjának a szászok közé telepítésével igyekezett regenerálni, a székelyek és oláhok tömegesen hagyták el az országot. A Radna vidékéről, Székelyföldről és Fogarásból a falvak és szorosok őriztetése ellenére, még 1766-ban, sőt 1767-ben is száz meg száz család költözött át a havasokon.⁸⁴ Kétségbeesésében a központi kormány a segítségnek egy új módjával próbálkozott: tárgyalásokat kezdett a moldvai székelyek egyik főemberével, a profugusok visszatelepítése iránt. Az akció azonban megfeneklett.⁸⁵ Hiába ígért a királynő generális amnesztiát, hiába helyezte kilátásba, hogy a hazatérteket, mint lovaskatonákat szolgálatába fogadja, a kitelepültek nem mozdultak. Úgy hírlett, hogy Moldvában — „mivel a vajda igen placidus, nem kergeti az adóért őket” — mint kocsisok, fogadósok, korcsmárosok és parasztok, „meggazdagodtak, s igen jól élnek, nem is tartanak gratiának a kijövetelt”.⁸⁶

E sorozatos kudarcok hatása alatt Mária Terézia az éppen készülõben lévõ urbáriummal párhuzamosan mindenáron meg akarta valósítani az erdélyi jobbágyság régóta tervbevett úrbérszabályozását is, mégpedig — számolva a rendi ellenállással — ugyancsak rendeleti úton. Erdélyben 1761 óta nem tartott országgyűlést,⁸⁷ s nem szándékozott összehívni ennek az ügynek tárgyalására sem. E helyett 1766 januárjában leiratot intézett a guberniumhoz, s megparancsolta, hogy a folytonos táblák két évvel elõbb elrendelt vizsgálatainak eredményét Bécsbe felküldjék.⁸⁸ A fõkormányzók vezetõi — mind birtokos nagyurak — természetesen a legnagyobb ellenszenvvel fogadták az udvarnak a jobbágykérdésbe, e legbensõbb magándolguknak tekintett ügybe való beavatkozását. A magyarországihoz hasonló nyílt ellenállás megszervezésére azonban nem tehettek kísérletet. Ismét alkalmazásba vették tehát a sokszor bevált, idejét múlt rendi módszert: az ügynek ad infinitum halasztását. S valóban hiába volt az udvarnak Erdélyben olyan kiváló, számottevõ bizalmasa, mint Bruckenthal tartományi kancellár, aki az úrbér-probléma sürgõs, komoly elintézésére külön megbízatást nyert, a fejedelmi parancs teljesítése súlyos

⁸³ Az udvar 1765. január 15-i újabb rendelete: Jancsó, 789—799. — Teleki, 136.

⁸⁴ Halmágyi, 256—257, 324—325, 337. — Teleki, 136.

⁸⁵ Halmágyi, 257, 372.

⁸⁶ U. o. 272, 276—277. — Az emigráns székelyek moldvai telepeirõl és életérõl érdekes képet nyújt egy szõkevény vallomása: Szádeczky, Székely határõrség 241—242.

⁸⁷ Szádeczky, Székely tört. 331.

⁸⁸ Jancsó, II. 7.

késedelmet szenvedett. Az udvarhoz felterjesztendő jelentés-tervezet elkészítésére a főkormánysszék csak egy esztendő elmúltával, 1767-ben adott megbízatást egyik tanácsosának, gróf Haller Gábor tábornoknak.⁸⁹ Ezután megint egy esztendő múlt el. 1768-ban a Haller-féle projectum már referálásra készen állt ugyan, de tárgyalását egyik tanácsülésről a másikra halasztották. Ez év júliusában azonban Bruckenthal erélyes fellépésére mégis elővették.⁹⁰ Az előadás nyomán hosszas, szenvedélyes vita folyt a rendi álláspontot képviselő Haller és a reformer Bruckenthal között. A tanácsülés eleinte azon a nézeten volt, hogy a III. Károly-féle 1714-i artikulus — melyet Mária Terézia 1742-ben és 1747-ben confirmált — semmi változtatásra nem szorul, s így csak az abúzusok orvoslására kell javaslatot tenni az udvarnak. Véleményét az ülés csak akkor változtatta meg, amikor Bruckenthal fenyegetőleg kijelentette, hogy „lesznek odafel, akik (az erdélyi urbáriumot) kidolgozzák, mint a magyarországit, s nem tudja mi következik belőle”. E nemvárt lehetőségtől megrettenve a tanács nagynehezen hozzájárult a felirat Bruckenthal-féle oly értelmű megfogalmazásához, amely a királynőnek a jobbágyviszonyok több rendbeli javítására tett javaslatot.⁹¹ A jobbágyvédelem ügye ezzel fordulóponthoz érkezett: kimozdult abból a több évtizedes pangási állapotból, melyben a rendi érdekvédelem minden erejével megtartani igyekezett.

Ugyanebben az időtájban egyébként, amikor a főkormánysszék e nevezetes határozatot hozta, s a folytonos táblák úrbéri adatgyűjtését Bécsbe felterjeszteni rendelte, az udvar az erdélyi kivándorlás szociális vonatkozásai felől már más oldalról alapos tájékoztatást nyert, s mielőtt a hivatalos propozíciók megérkeztek volna, már komoly javaslatok kerültek eléje a súlyos baj orvoslására. A szakszerű s elfogulatlan felvilágosítás és segítség módjait megjelölő tanácsadás nagy munkáját nem az erdélyi hivatalszervezet végezte el, nem is Bruckenthal, vagy az új főhadparancsnok, O'Donnel generális, hanem egy kitűnően képzett, a felvilágosodás eszméitől áthatott magyar közgazdapolitikus, aki jelentésében magát megnevezni nem akarta, s akinek személye mind máig ismeretlen.⁹²

⁸⁹ Halmágyi, 398.

⁹⁰ U. o.

⁹¹ U. o. 398—400.

⁹² Személyének meghatározásához néhány figyelemreméltó szempontot ad Tóth András *Az erdélyi román kérdés a XVIII. században* (Budapest, 1938.) c. disszertációjában, 78—79 l.

Kimerítő nagy emlékirata⁹³ — melyet alkalmasint 1768-ban nyújtott be az udvarhoz — feltárja az egykorú Erdély közéletének minden területét, s nagyszabású, konstruktív terveket terjeszt a kormányzat elé a nagyfejedelemség újjáépítésére vonatkozólag. E hatalmas munkának egyik fejezete külön foglalkozik a népesedésüggyel, s vele kapcsolatban az agrárszociális kérdés rendezésével. Előadása az emigrációs mozgalom okairól olyan világos és tárgyilagos, s jelentősége az erdélyi úrbérrendezés alakulására olyan fontos, hogy az alábbiakban dolgozatunk eddigi megállapításainak mélyebb megvilágítása céljából részletesen fogunk foglalkozni vele.

*

*

*

A névtelen jelentés 1769 márciusában került az államtanács elé, s azt hónapokig foglalkoztatta.

A szóbanlévő fejezetnek „Bevölkerung des Landes mittels Einschränkung der entvölkender Benehmungen” főcímet adta a szerző, jelezve, hogy az elnéptelenítő tényezők helyes felismerése egyszersmind a segítés módját is megjelöli. Fejtegetésein egyébként lehetetlen fel nem ismerni a sonnenfelsi tanok hatását. Az emigráció okainak kutatásában — miként alább látni fogjuk — észrevehetőleg kameralista nézetek irányítják, s előadását teljes mértékben uralja a Sonnenfels-féle tétel: „wo die Bürger glücklich sind, wollen sie nicht auswandern!”⁹⁴ S ez a nézőpont az erdélyi viszonyok szemléletében olyan magaslatra állítja, amely felül-emelkedik minden rendi és nemzeti elfogultságon, s amely lehetővé teszi azt, hogy minden előítélettől mentesen lássa meg a társadalom súlyos bajait.

Mindjárt értekezése bevezetésében férleérthetetlenül kimondja az anonymus, hogy a depopuláció eredőke a jobbagység egészségtelen gaz-

⁹³ Az emlékiratnak két másolati példányát sikerült a bécsi Staatsarchivban megtalálnom; az egyik az Ungarn-Specialia c. gyűjtemény Transylvania Separata csoportjában, a 362. fasciculusban van; a másik a Staatsrat 1769-i iratai között 951. szám alatt. Dr. Tóth András, akinek figyelmét 1937 nyarán felhívtam az aktára, idézett értekezésében (74—79) összefoglaló tájékoztatást adott róla s kivonatossan közölte az alább bemutatandó népesedéspolitikai fejezetet. A Mária Terézia-kori Erdély mezőgazdasági, ipari-kereskedelmi, nemzetiségi, hadügyi, szociális és vallási problémái — melyek manapság csak részben ismeretesek — igen világos előadásban megismerhetők e felterjesztésből. Ezért kell Tóth András után nekem is hangsúlyoznom a terjedelmes elaborátum kiadásának szükségességét.

⁹⁴ Sonnenfels népesedéspolitikai elveit l. iratainak idézett gyűjteményes kiadásában 377—410., — valamint Häpke, i. h. 754—755.

dasági és társadalmi viszonyaiban van. Az ország — írja — áldott égöv alatt fekszik, s gazdag földje van, melyen ló- és marhatenyésztésre megszámlálhatatlan mennyiségű legelő és rét díszlik. Számos érchegysége és sóbányája van, úgyszintén sok gazdag folyója, s jónéhány kivitelre érdemes terméke. A népet hét évtized óta nem pusztította külső ellenség és belforradalom, hosszú idő óta nem volt járvány sem; az emberek élet-erősek, s mégis a népesség egyre csökken, az alattvalók száma mind kevesebb és kevesebb. Mi lehet hát ennek a szörnyű jelenségnek az oka? — vetődik fel a kérdés. „Die Leibeigenschaft! — kiáltja a szerző — (welche) eine drückende Bürde ist, die dem Unterthan die Luft verdicket und das Vaterland verhaßt machet.“ De azonnal rámutat arra is, hogy a jobbágyállapot különösen két nemzetre nehezedik elviselhetetlenül: a magyarokra — ideértve a székelyeket is — és az oláhokra; az előbbieket nagyrészt, az utóbbiak majdnem egész tömegükben jobbágyok. A szászok között csak egy igen vékony jobbágyréteg van, s ennek a sorsa is elég kedvező. Mindebből folyólag — állapítja meg az emlékirat — az elnéptelenedés problémája tulajdonképpen csak a magyarokkal és az oláhokkal kapcsolatos, mivel a szászoknak nincs okuk emigrálni.

A bevezetés e világos kérdés-elhatárolásához még egy-két szót fűz a szerző a magyarok és oláhok állapotának jellemzésére. E kiegészítés néhány egyszerű mondat csupán, de benne van az erdélyi társadalom egész sorstragédiája.

Az oláh jobbágyság — jegyzi meg nyílt őszinteséggel — embertelen bánásmódban részesül, de a szenvedést sokáig tűri, s csak végső nyomorúságában szánja magát kivándorlásra. A magyarok-székelyek viszont — folytatja nagy éleslátással — nem képesek az oláhokhoz hasonlóan alávetni magukat a földesúri önkénynek, hanem az igazságszolgáltató fórumoknál keresnek védelmet. Ennek folytán elvesztik a magyar nemesség rokonszenvét, s kénytelenek eltűnni, hogy uraik különböző ürügyek alatt megfosszák őket telküktől, s helyükre engedelmes oláhokat fogadjanak. A földtől elszakadt magyarság természetesen szintén kivándorlásra adja magát, s így lassanként kipuштul Erdélyből az ország tulajdonképeni törzslakossága. Világos bizonyosága ennek az a tény, hogy igen sok falu, amely négy-öt évtizeddel korábban még színmagyar lakosságú volt, most felerészben oláh.⁹⁵

⁹⁵ „Der Siebenbürgische Hungar, der sich nicht nach dem Schicksall des Wallachen der Despotischen Willkühr des Grundherrn unterjochen läßt, sondern bey dessen Gerichts-Tafeln Schuz suchet, verlieret die Neigung seiner Nations-Verwand-

Döbbenetesen szomorú, minden líraiságtól mentes komoly megállapítások ezek, melyeknek igazságában az eseményekről fentebb adott vázlatunk alapján nem lehet kételkedni. De az anonymus maga is meggyőző bizonyítékokat nyújt az elmondottak megerősítésére. Az erdélyi gazdasági-társadalmi viszonyok tanulmányozásából merített terjedelmes igazoló anyagát nyolc részre tagolva mutatja be, ugyanannyi indítékát tárván fel a tragikus erdélyi népbetegségnek: a kivándorlásnak.

I. Az emigráció problematikájának alapos, tárgyilagos s mindenkifelett helyes vizsgálatáról mi sem tanúskodik inkább, mint a szerzőnek az a meglátása, amely a depopulációt mozgató okok nagyszámú csoportjában elsőrendűnek ugyanazt ismerte fel, amelyben az udvar is évtizedek óta sejtette a nyomasztó baj csíráját, tudniillik az elviselhetetlen robotkötelezettségeket. Láttuk, hogy III. Károly primitív, de nem minden jelentőség nélküli úrbérrendezési kísérlete, az 1714: XXIV. t.-c. éppúgy robot-maximálással akart a jobbágyság sorsán segíteni, mint Mária Terézia 1742. és 1747-i rendeletei. Jól ismerte e tényező jelentőségét a gubernium is, melyhez a székek és vármegyék gyakori panaszokkal fordultak e tárgyban, s tájékozott volt felőle a katonai főparancsnokság is, mely mind Buccow, mind O'Donnel idején felhívta rá az udvar figyelmét. Az 1768. július 21-i főkormányzéki felirat statisztikát is küldött Bécsbe, de az anonymus információja — mint említettük — előbb került az államtanács elé.

A robot — írja idevágó részében az emlékirat — melynek az erdélyi jobbágyok alá vannak vetve, mértéktelen és rendszertelen. A földesúri gazdaságban előforduló rengeteg munkát mind robotban kell a jobbágy-nak elvégeznie. Ürdolganak számít a szántásvetésen kívül a gabonabehordás, a cséplés, a vásárra és a malomba szállítás, úgyszintén a szőlőművelés és a borfuvarozás, a szénakaszálás és behordás, a favágás és szállítás, valamint az istálló-, a pince- és házimunka. Nincs olyan körülmény, olyan időszak vagy időjárás, amely a robotszolgálat teljesítésénél

ten, und muß erleiden, daß der Adel unter geschickten Titeln sich seiner los machet, und die von ihm bewohnte Gründe einem Wallachen übergiebet, den er nach dessen Gesäzen seiner Willkühr benuzen kann. Dieser entvölkeret das Fürstenthum von jener Nation, die die eigene des Landes ist. Man kann *in vielen Dorfschaften, die vor 40 und 50 Jahren durchaus mit hungarischen Unterthanen besezet waren, die Probe gegenwärtig in deme finden, daß nun schon die Helfte der Inwohner aus Wallachen bestehet*, ja es muß der gegenwärtige Periodus die Umstände sehr verstanen, wenn man die gänzliche Abkommung von dem Hungarischen Unterthans-Stand vermeiden will."

figyelembe jönné. A jobbágy elvesztheti az állatját, megbetegedhetik, elfoglaltsága lehet, mindez az úrdolgára menetel idején nem számít; embernek és állatnak robotolnia kell tekintet nélkül arra, hogy a jobbágy-család ezáltal kárt szenved vagy éhezik odahaza,⁹⁶ mondja rezignáltan a szerző, bizonyára számos tapasztalat alapján. De a szüntelenül tartó gazdasági munkák mellett még sok más rendkívüli robotkötelezettsége is lehet a jobbágyoknak. Ilyen mindenekelőtt a hosszúfuvar. Erre különösen a hivataloknál forgolódo urak jobbágyainak nyílik gyakori alkalmuk. Ha a földesúr megye- vagy székgyűlésre készül, vagy a guberniumhoz, esetleg a királyi táblához, akkor a jobbágyoknak kell befognia, s elkocsizni vele a megyeközpontba, illetve Szebenbe vagy Marosvásárhelyre. Az oda- és visszautaztatás gondjain kívül súlyos terhet jelent ilyenkor a távollevő földesúrnak élelemmel, tűzifával, szénával hazulról ellátása. Sok esetben előfordul, hogy a parasztnak két-három megyén keresztül, 10—12 mér-földnyi utat kell jóságáival és szekérével megjárnia, gyakran a legszörnyűbb időjárásban. S az efféle 8—10 napos megerőltető robot soronkívül bármikor igénybevehető. Éppen így több napra ki szokták rendelni a jobbágyokat vadászatra, hajtóknak, valamint kastély-, ház-, malom- és pin-cetatarozási munkálatokhoz építőanyagot hordani. S e rengeteg földesúri követeléshez általában igen sok visszaélés is járul; a földesúri offciálisok, megyei és széktisztviselők gyakran kényszerítik a szegénységet saját szolgálatukra.

Növeli a parasztsors szomorúságát — olvashatjuk tovább — hogy a földesúri önkény teljes hatalommal uralkodik az egész jobbágycsalád fölött. Hajlama szerinti hivatást választani senkinek sincs joga; a családtagoknak igazodniok kell az uraság parancsához. Így lesznek némelyek kijelölve kocsisnak vagy lovásznak, mások pásztornak, vadásznak, az aszszonyok pedig házicselédeknek. Ebben a beosztottságban kell azután ezeknek — ha ki nem szöknek az országból — rendszerint élethossziglan szolgálniok fizetés nélkül, csupán sovány élelemért és nyomorult ruházatért. De akik önálló gazdák maradnak is, azok se élnek jobban, mert

⁹⁶ „...Kein Umstand, der entschuldigen könnte, keine Zeit und keine Witterung wird in Betracht gezogen. Der Unterthan mag den Verfall eines Stück Viehs, seiner Gesundheit und Gliedmassen, oder der hausslichen Umständen erleiden, ist es in Gegenhalt der grundherrlichen Angelegenheiten nur etwas geringes und keines betrachtetes Werth. Mann und Vieh darbet in herrschaftlichen Frondiensten, und verlieret Zeit und Vermögen seiner eigenen Würtschaft wahrzunehmen: indessen hungeret des Leibeigenen ganze Familie zu Haus ohne Hülf und Rath.“

a túlzott robotkövetelések miatt nem ritkán az esztendő felét úrdolgan kell tölteniök saját gazdaságuk kényszerű elhanyagolásával.

A körülmények ilyenén alakulásának törvényszerű következményeit is világosan látja a szerző. Észreveszi, hogy az oláhság a nehéz élet ellenére is rendkívül szapora, s e szaporaságot — mivel a kellő szükségleteket az elhanyagolt gazdálkodásból nem lehet előteremteni — országszerte roppant szegénység kíséri. Hogy a nyomasztó szegénység dacára általában mégis megelégedettség uralkodik az oláhok között, azt főleg a pálinka közömbösítő hatásának tulajdonítja az élesszemű megfigyelő. Egyben megállapítja azt is, hogy az oláh béketűrésnek is van határa. Nem ritka eset, hogy a vándorlásra egyébként is hajlamos oláh egy különösképpen nyomorúságos tél után odahagyja rozzant viskóját, félig puszta földjeit, és állataival, ingóságaival családotól elszökik, kivándorol az országból. Az emigráció útjai a keleti és déli vidékekről Moldvába és Havasalföldre vezetnek, a nyugati megyékből pedig Magyarországra és a Bánságba.⁹⁷ Megjegyzi, hogy ámbár a két utóbbi terület csakúgy Habsburg-uralom alatt áll, mint Erdély, mégis nem volt példa rá, hogy a kivándoroltak innen visszatértek volna. Bizonyos, hogy e jelenség az itteni kedvezőbb viszonyokban leli magyarázatát.

Nem lehet tehát kétséges ezek alapján — fejezi be idevágó fejtegetéseit az emlékirat — hogy a kivándorlást elsősorban a robotviszonyok regulációjával lehet megszüntetni. A segítség a fejedelemtől függ, s aránylag nem sok rendszabályt kíván. Egyik feladat a robotszolgálatnak a földesúri önkénytől való függetlenítése lenne és a jobbágyvagyonhoz arányosítása. Másik a hosszúfuvar megszüntetése és a házimunka évi mennyiségének maximálása lehetne. Ilyen robotszabályozással nagymértékben fokozható lenne a jobbágnak a földművelés iránti hajlandósága, s a hazához való ragaszkodása. A parasztság megtartásának és az emigráció meggátolásának ez a módja sokkal célravezetőbb, mint akár egy húszezer emberből álló határőrség felállítása.

II. A depopulációs mozgalom racionális megszüntetése, jelezte munkája elején a szerző, a robotrendezés elsőrendű feladata mellett, más hajtóerők leküzdését is szükségessé teszi. S ennek az előrebocsátásnak megfelelően, a kivándorlások oknyomozásában továbbhaladva, a második veszélyes elnéptelenítő tényezőt a magyar nemességnek saját közrendű fajtája iránti ellenszenvében és ezzel összefüggésben a magyar-székely

⁹⁷ V. ö. Sz. Okt. VII. 247—248.

jobbágyság tudatos kipusztításában jelöli meg. E szörnyű folyamat kiindulópontja, véleménye szerint, a magyar paraszt makacs természetében keresendő, amely képtelenné teszi a földesúri terhek oly készséges, görnyedt vállakkal hordozására, miként az oláhoknál tapasztalható. A magyar jobbágycsoport ezenkívül — anyanyelve és szabadságban élő rokonai segítségével — ismeri a törvények előírásait, tudja, milyen szolgálattal tartozik földesurának, s ezért a jogtalan követeléseket rendszerint megtagadja.⁹⁸ Ez a magaviselet a földesurat arra készíti, hogy törzsökös magyar jobbágycsoportját telkéről eltávolítsa, s helyébe oláh családot telepítsen.⁹⁹ A kitett magyar parasztnak mások se igen adnak helyet, s ezért, ha kezemunkájából megélni nem tud, kénytelen a moldvai magyar falvakba kibujdosni, vagy a magyar királyság területére átszökni.¹⁰⁰ A magyarok emigrálásával a lakosság így egyre fogy, a nélkül, hogy a telkére telepített oláhokkal — akik legnagyobb részben az erdélyi havasok pásztorai közül kerülnek ki, tehát nem új jövevények az országban — szaporodnék. De a magyar-székelő parasztság pusztulásával nem csupán munkáskezezt veszít az ország és az uralkodó — jegyzi meg találóa a névtelen szerző — hanem egyszersmind kitűnő, sokszor kipróbált katonanyagot is.¹⁰¹ Mindenképen érdekében áll tehát a kormányzatnak, hogy ezt az

⁹⁸ „Der zweyte Gegenstand der Entvölkerung ist die Abneigung des Adels gegen die Siebenbürgisch-Hungarischen Unterthan. Sie entspringet aus der Widersinnigkeit, weil er die Lasten der Dienstbarkeit nicht so bereitwillig wie der Wallach mit gebeugten Schultern traget. Der hungarische Unterthan erlanget mehrere Begriffe, durch den Behuff der Sprach, und seiner freyen Nations-Verwandten, von dem, was die Gesetze wollen: Hiernach weiß er selbst seine Pflichten näher zu bestimmen: Er setzet sich wider die widerrechtliche Zumuthungen, und wenn er gleich wenig Schutz erlanget, verursacht er dennoch dem Grundherrschaft Widerwillen.“

⁹⁹ „Beym ersten Anblick scheineth die Veränderung, wenn eine Wallachische Familie auf jenen Grund gesezt wird, den anvor eine Hungarische Familie gepfleget hatte, keine Depopulirung zu seyn, und dennoch ist sie es nur allzu gewiß.“

¹⁰⁰ „Der Familien-Vater, oder nach dessen Absterben, der Sohn muß die bewohnten Gründe einem Wallachen verlaßen; kein anderes Dominium will, weder darf diesen Siebenbürgischen Hungar auf Gründe ansiedlen, von der Handarbeit kann er sich nähren, so bleibt ihm kein weiterer Rath, als in die hungarische Dörfer der Moldau oder in das Königreich Hungarn auszutretten. Ein Wallach setzet sich in diese Gründe. Er ist ein Unterthan des Landes, und kein transmigrirter, folgar wird das Land durch ihn nicht bevölkert, dahingegen durch den verdrungenen Hungarn wirklich entvölkert.“

¹⁰¹ „Neben der wirklichen Entvölkerung leidet das Land... einen ganz besondere Verlust an der Verminderung der Hungarisch-Siebenbürgischen Nation, die jederzeit streitbar ware und gegenwärtig ist, und eine besondere Geschicklichkeit zur Waffen-Übung besizet.“

értékes nemzetet megőrizze, fennmaradását biztosítsa. A segítségnek azonban a lehető leggyorsabban kell jönnie, mert ha a pusztulás továbbra is úgy halad, mint eddig, fél-évszázadon belül nem lesz magyar paraszt Erdélyben, jósolja féltő gonddal az emlékirat. Az udvar tennivalója az elmondottakból önként következik: mindazokat a falvakat, melyekben 40—50 évvel ezelőtt magyarok laktak, de ahol lassanként oláhok lettek úrrá, újból magyar családokkal kell betelepíteni.¹⁰² Ez az akció meg fogja menteni a magyarságot a nélkül, hogy az oláhokat tönkre tenné, mert hiszen ezek kedvező megtelepülésére ezer más alkalom kínálkozik.

III. Szorosan összefügg a robotreguláció és a magyar-székely parasztság védelmének feladatával a jobbágytelkek kereteinek szabályozása, amely tevékenységben emlékiratunk a kivándorlás harmadik indítékának leküzdését jelöli meg. A colonialis sessiók ugyanis — magyarázza az informátor — országszerte túlnyomórészt igen aprók, megközelítőleg sem állanak arányban azokkal a terhes szolgálatokkal, melyeket haszonélvezésük fejében a jobbágyoknak teljesíteniük kell. Ez a helyzet pedig a parasztságra nézve módfelett veszedelmes, mert állandóan az éhezés, az eladósodás és a tönkremenés rémével fenyeget. Ha a jobbágy, aki normális években is csak szűkösen tud megélni, egy mostoha esztendőben természeti csapás következtében elveszti a termését, az éhenpusztulást elkerülendő, pénz híján kénytelen földesurától gabonakölcsönt kérni. Amde a kölcsönvett mennyiséget természetesen nagy ráadással kell visszaszolgáltatnia, s ha ez a következő esztendei termésből nem futja, megint urának készleteire szorul. Ilyenmódon a paraszt szükségképen eladósodik, lassanként a contributio fizetésére is képtelenné válik, miáltal magára vonja az exekúció veszedelmét. Ebből a szorítóból menekülésre pedig csupán egyetlen mód van: a profugium. Evidens tehát, hogy az emigráció megszüntetése érdekében a már említett reformok mellett a kormányzatnak biztosítania kell a jobbágy részére a megélhetést nyújtó gazdálkodás lehetőségét, vagyis kötelezőleg elő kell írnia, hogy hol milyen és mennyi földet foglaljon magába egy egész, fél, negyed, stb. parasztsessió. A telekreguláció szükségességével szembeállítható ama ellenvetés pedig,

¹⁰² „Es ist nicht zu zweifeln, daß ein halbes Jahrhundert mittels derzeitigen Benehmungen der Unterthansstand dieser Nation ganz vertilgen dörfte, wo nicht in Kurzen die Dominien verhalten werden, jene Dorfschaften, die vor 50 und mehr Jahren mit Hungarn besetzt waren, eben successive, wie die Wallachen eingesiedlet worden, gelegentlich wiederum mit Hungarn zu besetzen, welches durch die Absonderung deren Familien gar sehr füglich und in Kurzen geschehen kann.”

miszerint nemcsak a kisbirtokos, de a tehetős jobbágyok is sok esetben eladósodnak s kivándorolnak — figyelmeztet végül az emlékirat — nem helytálló, mivelhogy az utóbbi esetek a mértéktelen robotkötelezettségből folyó hiányos földmégmunkálás következményei, tehát a segítségnek más módját kívánják, tudniillik a robotregulációt.

IV. A földbirtokviszonyok egészségtelen alakulásának egy másik jelenségében, nevezetesen a nemesi javak szétforgácsolódásában látja az anonymus Erdély elnéptelenedésének negyedik okát. Ez a tendencia ugyanis — habár elsősorban a nemességet érinti — végső eredményében a jobbágyságot teszi tönkre, mivel földjének erőszakos elvételére vezet. Széltében dívik az erdélyi nagybirtokosság körében az a szokás, hogy a mágnások földbirtokukat örököseik között felosztják. Ezt az osztást a következő nemzedékek tovább folytatják, s így a birtok fokozatos elap-
rózódásával párhuzamosan a családok mindjobban elszegényednek. Né-
hány generáció multán a mágnásfamiák már ott tartanak, hogy megélhe-
tésük biztosítása céljából kénytelenek még meglévő egy-két jobbágyukat
telkükből kitenni, s a colonicális sessiókat saját kezelésükbe venni. Hogy
ez az irányzat milyen gyorsütemű, s mennyire veszedelmes, azt egy teo-
retikus példával világítja meg az emlékirat. Felteszi, hogy egy 150
parasztlélekkel rendelkező főúri családban három örökös van; ebben az
esetben a birtok szükségképen három 50 telkes gazdaságra tagozódik.
A szétesés itt még nem látszik túlságosan veszélyesnek, a következő
nemzedékek alatt azonban már a legriasztóbb állapotot mutatja. Ha a
feltételezett 50 sessiók családok mindegyikében ismét csak három utód
marad is, az eredetileg jelentékeny földvagyon kilenc $16\frac{1}{2}$ teleknyi kis-
birtokká darabolódik; a harmadik generáció életében pedig ugyanilyen
mérvű örökösödést tételezve fel, huszonzét $5\frac{1}{2}$ telkes törpebirtokká apró-
zódik. Egy tehetős család tehát ezek szerint egy félévszázad leforgása
alatt teljesen elszegényedhetik. Az igazi katasztrófa azonban abban
rejlik, hogy ugyanennyi idő alatt — a telkek fokozatos kurializálódásával
— földnélküli szegényemberré válhatik 150 jobbágygazda. Ez a koldus-
sorba süllyedt parasztréteg pedig — ha a földtől elszakadása után, mint
béres vagy zsellér egyideig még falujában marad is — az első súlyos
megpróbáltatás alkalmával — éhség, ragály vagy háborús pusztítás ide-
jén — minden bizonnyal kivándorol az országból. Az emigrációs moz-
galom hajtóerőinek leküzdésénél tehát — vonja le újabb következtetését
a jelentés — a kormányzatnak nem szabad figyelmen kívül hagynia a
nemesi birtok örökösödési viszonyainak rendezését sem. A már kuriali-

zált paraszttelkeket ismét jobbágyokkal kell benépesíteni, a bekövetkezendő birtokaprózódást és az ebből folyó kurializációkat viszont az örökös tartományokban már régóta szokásos majorátusok meghonosításával kell megakadályozni.

V. Az emlékirat ötödik pontjában az igazságszolgáltatási viszonyokat teszi szóvá a szerző, mint olyanokat, melyek a jobbágyok igazságkeresését lehetetlenné teszik, s életüket annyira megnehezítik, hogy végül is szökésben, kivándorlásban keresnek menedéket. Az alsófokú bíróságok székeiben ugyanis nemesek ülnek, akik általában maguk is rosszul bánnak a jobbágyaikkal, sőt a hivatali tekintély örve alatt, sokszor még kíméletlenebbek, mint mások. Ezekről a panaszos jobbágy annál kevésbé nyerhet orvoslást, mert a bírák többnyire atyafiságban vagy barátságban vannak a bepanaszolt földesúrral. Ilyenkor az szokott történni, hogy a bíróság zavaros ítélettel elutasítja a szerencsétlen parasztot. Fellebbezéssel ügye megint csak hasonló kezekbe kerül. S ha sérelmével netalán eljut a kormányzékig, akkor a kiegészített bizonyítási anyagból már kétségbevonhatatlanul az uradalom igaza derül ki s az ő vétkeisége. De a nyomorúság a legtöbb esetben különben is megakadályozza a parasztot abban, hogy perét a magasabb fórumokig vigye, mert az igazságkeresés fokról-fokra több költséget emészt. A keresletével elutasított szegény jobbágy kálváriája csak ezután kezdődik. Földesura rendszerint kegyetlenül megtorolja a becsületén ejtett „csorbát”. Testi fenytéssel és kemény bebörtönzéssel egyszersmindenkorra elveszi a paraszt kedvét a perindítástól.¹⁰³ A hamis igazságtétel, a visszautasított védelem és az ártatlanul elszenvedett büntetés magától értetődően súlyos lelki válságba sodorja a jobbágyot, s előbb-utóbb arra készteti, hogy valamelyik szomszéd országba szökjék. Így mennek veszendőbe — írja rezignáltan a szerző — a szorgalmas munkáskezek, a dolgos parasztcsaládok, melyekkel az ország legalább ötször annyit veszít, mint más módon tönkrement parasztgazdaságok pusztulásával. Elengedhetetlen követelmény tehát, folytatja, a jogszolgáltatási rend megreformálása. A mostani viszonyokból eredő tömérdek igazságtalanság, — amely főleg a skizmatikus vallású oláhokat sújtja,¹⁰⁴ mivel a közfelfogás szerint ők a többi nemzetbeli jobbágyoknál,

¹⁰³ „Der Unterthan, so bey denen Gerichts-Tafeln abgewiesen wird, entgehet der Ahndung deren Grundherren nicht; Streiche, harte und langwürige Gefängnisse sind die schreckende Strafen, vielen widerfahret es bloß aus Argwohn, ob sie klagen wollen.“

¹⁰⁴ „Es ist bereits vorwärts eingeschaltet, daß der Hungarische und Sächsische

sőt még az unitus oláhoknál is alábbvalók — csak úgy szüntethető meg, ha az úri kénynek kiszolgáltatott parasztok intézményes jogvédelmet nyernek. A fejedelemnek gondoskodnia kell arról, hogy egyrészt szerveztessék egy olyan esküdt procuratori intézmény, amelynek tagjai a jobbágypereket hivatalból kötelesek képviselni, másrészt a programmal túlszűfolt rendes guberniumi ülések mellett létesíttessék egy a gubernium kebeléből kikülönített bizottság, amely rendkívül is ülésezhetik és letárgyalhatja a sürgős jobbágyügyeket. Ilyen módon bizonyára el lehet érni, hogy az igazságba vetett hit és vele a hazához ragaszkodás megerősödjék.

VI. Az emigrációs törekvéseknek hatodik indítékaként a természetes népmozgalom, a terjeszkedési szabadság, a szabadköltözés erőszakos meggátlását jelöli meg a névtelen javaslattevő. Ez az anomália a Székelyföld jellemzője s a székelység fogyasztója. A székely székek tudniillik szinte kivétel nélkül túlnépesedettek. A közös födek felosztása folytán a szabad székely birtokok olyan kicsinyek lettek, hogy igen sok család 2 vagy 3 negyed telekkel kénytelen megelégedni, de sokszázra megy azon családok száma is, melyeknek egy tenyérnyi földjük sincs. Fokozza a földszükséget az a körülmény, hogy az adómentes nemesség az általa megszerzett földterületet szinte ugyanannyi jobbággyal népesítette be, mint amennyi a szabad székelyek száma. Egyik-másik székben eképen a falvak olyannyira egymás hegyén-hátán vannak, hogy a távolból három-négy település eggyé látszik összeolvadni. Nagy baj e mellett, hogy e székek földje — különösen Csiké, Gyergyóé és Udvarhelyé — sokkal kevésbbé termékeny, mint más területeké, a lakosok ellenben annál szaporábbak. E diszharmóniának szükségképeni velejárója az általános nagy nyomorúság. Ennek az állapotnak a szomszédos kevésbbé népes területekre irányuló széttelepedés volna a természetes megszüntetője. Ám a jobbágyság intézménye ezt lehetetlenné teszi. A jobbágyállapot örökletes, amely apáról fiúra száll, s nemzedéket nemzedék után valósággal rabszolgává tesz. Senkinek sem áll szabadságában a földesúr tulajdonát képező jobbágycsaládból kiszakadni, s más székben vagy megyében új családot alapítani. A felnőtt jobbágyfiú megházasodhatik ugyan, de meg kell maradnia apja családjában; a szűk, osztatlan jobbágytelken. Így áll elő az a helyzet, hogy minden ilyen népes ház a töldművelés számára

Unterthan noch etwelche Vertretung und Schutz finde. Der unirte Wallach kann sich auch wegen der Union eines Schutzes versieren. Dahingegen der Schismatische, sobald es auf Hülfe und Rettung ankommt, nirgend wo eines Freundes sich ver-
trösten darf."

csupán egy családot jelent, táplálkozási szempontból azonban hármat vagy négyet.¹⁰⁵ Mivel pedig a jobbágytelkek rendszerint igen szűkek, s földjük többnyire terméketlen, az ősi települési terület lakóinak nem tud elegendő táplálékot nyújtani. A Székelyföld túlnépesedettsége kétségtelenül kitűnik abból, hogy lakóinak jórészt épp a legnagyobb munkaidőben, aratáskor és szénakaszáláskor könnyen nélkülözni tudja. Sűrű rajokban vonul ilyenkor a székelység a közelebbi és távolabbi megyékbe, hogy kaszájával és csépjével télire való kenyeret szerezzen magának. Sokan túlmennek a határon, át Magyarországba, vagy a Bánságba, s ezek rendszerint nem is térnek többé vissza: a jobb megélhetés ottmarasztja őket. S mivel az ilyen kivándoroltakat adandó alkalommal feleségeik és gyermekeik is követik, a fejedelemség őslakossága állandóan fogy. A Székelyföldnek ezt az emigrációra predesztinált emberanyagát csakis egyetlen módon lehet az ország számára megmenteni, fejezi be idevágó fejtegetéseit a szerző. Úgy, hogy minden olyan földesurat, aki a birtokán élő jobbágy családnak nem nyújt akkora telket, amekkora annak megélhetését biztosítaná, kényszeríteni kell, hogy a jobbágy család feletti tulajdonjogáról egyszersmindenkorra mondjon le. Ezáltal lehetővé válnék, hogy a túlnépesedett családok emberfölöslege — a hatóságoknál történt előzetes bejelentés után — más megyékben, más uradalmakban telepedjék meg. Kétségtelen, hogy egy ilyen intézkedés nyomán a székely székekből mintegy kétezer család elköltöznék, s betelepítené Erdély azon területeit, amelyeken most több órajárásra sem lehet falut találni.

VII. A hetedik betegséget, amely Erdély népességét nem engedi növekedni, a nemesi constitutio ama paragrafusában látja jobbágyvédőnk, amely — az általános európai és magyarországi szokásjoggal ellentétben — lehetetlenné teszi a parasztnak, hogy irtás útján magánföldbirtokot szerezzen. A középeurópai országokban tudvalevőleg a középkor folyamán, amikor az erdősegek még mindenfelé nagy területeket borítottak, az irtás, mint termőföldszaporító munka igen szívesen látott tevékenység volt; megbecsülése abban jutott kifejezésre, hogy az irtott terület tulaj-

¹⁰⁵ „Die Leibeigenschaft hat das Unglück, daß sie von dem Vater auf alle Leibes-Erben abstammet und die unglückliche Kinder zu Slaven machet. Da nun solchergestalt die ganze Generation an den Grundherrn verpflichtet wird, ist es Niemanden erlaubt, aus der Familie zu tretten, und in einem anderen Kreise eine neue Familie anzurichten. Nur heurathen zwar die erwachsenen Söhne deren Leibeigenen, sie bleiben aber mit dem Vater in einer Familie auf einem sehr engen unzertheilten Grund, und machen in Ansehung des Feldbau nur eine, in Ansehung des Nahrungs-Standes aber dem Kreise drey und vier Familien.“

don jogát a földesuraság csekély terményválttság ellenében átengedte az irtóknak. Ez a gyakorlat az idők folyamán mindenfelé igen erős szokásjoggá vált, s megmaradt az újkorban is, amikor a középeurópai országokban a parasztság nagy társadalmi süllyedése végbement. Nem ment veszendőbe az örökföld-szerzésnek ez a módja Magyarországon sem.¹⁰⁶ Erdélyben azonban az újkori jobbágyság kialakulása, úgy látszik, jóval nagyobb jogvesztéssel járt. Informátorunk értesítése szerint itt megszűnt az irtásföldek különleges jogi helyzete, sőt még a jobbágytelekéhez hasonló haszonélvezet lehetősége is kétségessé vált. Volt ugyanis a nemesi jognak egy tétele, amely módot nyújtott a földesúrnak arra, hogy a pusztá területekből irtás útján nyert termőföldet „erga mercedem laboris” saját birtokába vegye.¹⁰⁷ S ez a tétel egészen átment a gyakorlatba, s átkává lett a szegény jobbágynek. Mert ha egy törekvő paraszt a földszerzés vágyától sarkalva valamely bozótos, köves, fagyökeres vadon területet éveken át tartó verejtékes munkával termőfölddé alakít, fáradságának legtöbbször még első gyümölcsét sem élvezheti, mivel földesura az idézett jog címén bekebelezi az új földet. Az ilyen eljárás természetesen egyszersmindenkorra elriasztja a jobbágyot hasonló vállalkozásoktól s megfosztja a gazdasági fölemelkedés minden reményétől. Ezt az igazságtalanságot nem lehet többé fenntartani, állapítja meg a szerző. A földet ugyanis nem lehet úgy tekinteni, mint a vadaskertet, kastélyt, vagy az istállót, amelyet a földesúr kénye-kedve szerint engedhet elpusztulni, tönkremenni. A föld a közösség jólétét kell, hogy szolgálja, s éppen ezért miként a földesúr nem engedheti valamely egészséges testrészét amputálni, úgy az ország sem tűrheti, hogy a földet, az ország egészséges testrészét gondatlan földesurak elszakítsák a közjó szolgálatától.¹⁰⁸ Minden pusztát termőfölddé kell átalakítani. S hogy ez végbemehessen, a nemesi jog szóbanforgó ominózus tételének eltörlésével biztosítani kell az irtás

¹⁰⁶ Nyitra-pozsony megyei viszonylatban ezt magam mutattam ki disszertációm-ban. Berlász Jenő: A Thurzó-birtokok a XVII. század első harmadában különös tekintettel a jobbágyság gazdasági helyzetére (Budapest, 1936) 27—29.

¹⁰⁷ „Die siebente Behinderung der Bevölkerung, oder eigentlicher zu sagen, der Kultur des Landes beziehet sich auf die Constitution, welche den Grundherrschaften berechtigt, die in Frucht tragende Ländereyen durch die Ausrottung veraltete wüste Terrains erga mercedem laboris, an sich zu ziehen.”

¹⁰⁸ „Denn so wenig der Grundherr zugeben kann, daß man ihm ein gesundes Gliede vom Leibe schneidet, eben so wenig kann das Land zugeben, daß die Felder eines sorglosen Grundherrschaften, als gesunde Glieder des Landes von der gemeinen Nutzbarkeit abgerissen und getödtet werden.”

tulajdonjogát a jobbágy részére. Ha ez a javaslat valóra válnék, nem kétséges, hogy a létesítendő termőföldek sokezer családnak nyujtanának új települési és megélhetési lehetőséget.

VIII. Erdély népszaporodásának nyolcadik akadályja a szász nemzet büne, állapítja meg az anonymus. Ez a fundus regiuson megtelepedett kiváltságos népcsoport féltékenyen elzárja mezővárosait és falvait a többi erdélyi népek elől, s az idő semmilyen változása se tudja ellenállásukat megtörni. Pedig lakóföldjük számukhoz képest igen tágas, nagy földfeleslegekkel rendelkeznek. Telkeik szokatlanul terjedelmesek, mert az új generáció tagjai ősi szokás szerint nem osztják fel maguk között az örökséget. De arra is gondjuk van, hogy ne szaporodjanak úgy el, mint a székelyek. A családok általában korlátozzák a gyermekáldást s így elejét veszik a vagyon elaprózódásának. Így aztán ez a nemzet, amely katonai szolgálatot sem teljesít, nagy jómódban él s nem ismeri az emigráció szerencsétlenségét.¹⁰⁹ Földjükön nagyszerű lehetőség kínálkozik Erdély nyomorgó tömegeinek letelepedésére. Köztudomású, hogy nincs olyan szász szék, amely ne tudna sokszáz, sőt néhány ezer családot befogadni, különösen, ha irtásokat is végeznének. A legmérsékeltőbb számítás alapján is állítható, hogy általában minden 100 telekből 150 volna létesíthető, de sok helyen meg lehetne kétszerezni a sessiók számát. Nagysink-székben például oly sok a föld, hogy a lakosság képtelen megművelni. Amíg másutt a földek három nyomásra vannak osztva, itt négy tag van két ugarral. Ennek ellenére sem hajlandók a székbeliek a fölösleget haszonbérletként átengedni a környező sűrűn lakott idegen falvak jobbágyságának. Szerzőnk kijelenti, hogy az ország érdekében ezen a fonák állapoton is változtani kell. A szászok, akiknek az ország oly sokat nyujt — 9 szék és 3 districtus földjét bírják — s akik mégis mindenben csak a saját hasznukat nézik s a legszentebb alattvalói kötelességeket, a haza és a fejedelem érdekeinek védelmét is elhanyagolják, nem érdemelnek kíméletet. Meg kell törni a közjóra ártalmas földpolitikájukat s telkeik parcellázásával más nemzetbeli jobbágycsaládokat kell közéjük telepíteni.

¹⁰⁹ „Dennoch ist die Sorge auf die Zukunft ganz ungemain, und stets neu belebt. Eine Sage, dieweil sie widernatürlich ist, die Begriffe übersteiget, will versichern, daß nach einem gewissen Grad erzielter Abstammung die Zeugung hinderet würde, um nicht durch die Zersplitterung des Vermögens die Nachkommenschaft zu entkräften. So viel ist gewiß, daß diese Nation, die weder den Kriegsdienst liebet, noch zur Recroutirung deren Regimenten concurrirret, nicht auszer Landes ziehet, von Emigrationen nictes erleidet und keiner Sorge ob den Mangel der Nahrungs-Erforderniß unterlieget, einen sehr geringen Nachwuchs aufzuweisen hat.“

Ezzel az akcióval több mint 5000 parasztfamiliát lehetne elhelyezni s megmenteni a kivándorlástól.

Az emlékirat bizonyító része, az emigrációs mozgalom szociális hátterének megvilágítása ezzel befejeződik. Kiegészítésül röviden utal még a szerző arra, hogy a felsorolt belső kényszerítő erők mellett van a kivándorlásnak még egy külső elősegítő tényezője is, nevezetesen: az Erdély keleti szomszédságában lévő országok számottevő tudatos bevándorlási propagandája. Legveszedelmesebb a közvetlenül határos Moldva és Havasalföld vonzó hatása, amely a skizmatikus egyház erdélyi oláh papjainak közvetítésével jelentékeny tömegektől fosztja meg Erdélyt. De nem hagyható figyelmen kívül Oroszország népszerű tevékenysége sem. Ebben az óriási birodalomban sokezer család letelepedésére alkalmas rengeteg lakatlan terület van, s a kormány nagy igyekezetet fordít a benépesítésre. Erdélybe mindúntalan orosz emísszáriusok lopakodnak be s többnyelvű pátenseket terjesztenek, amelyekben — csakúgy, mint az oláh vajdák — vallásvédelem, adómentesség és ajándékföld ígéretével csábítják kivándorlásra a nyomorgó, elégtelen parasztságot.¹¹⁰

Az emigráció racionális feltartóztatását célzó szerves társadalmi-gazdasági reformprogramhoz függelékül még kiegészítő jellegű megjegyzéseket fűz a szerző. Mindenekelőtt figyelmezteti a kormányhatóságot, hogy az eddig alkalmazott módszerekkel — útlevéltalalommal és fegyveres kordon alkalmazásával — nem lehet a kivándorlási árt feltartóztatni. Egyetlen célravezető metódus van csupán, s ez az indítóokok kiküszöbölése. Szinte sonnenfelsi szavakkal mondja: ha a jobbágy megfelelő jómódba kerül, önmagától fel fog ébredni benne az anyaföldhöz ragaszkodás elfásult érzése s meggyökeresedik lelkében az igazság és a jog iránti szilárd bizalom.¹¹¹ Az életrehívandó populacionisztikus politika

¹¹⁰ „In Rußland ist die Religion der Griechisch-Schismatischen Kirchen die dominirende. In denen Provinzen dieses Reichs sind noch zur Ansiedlung vieler tausend Familien leere Raum, und die Regierung hat auf die Bevölkerung ein stäts waches Aug. Daß Russische Emissarien von Zeit zu Zeit sich in das Land schleichen, haben die in mehreren Sprachen zu Handen gebrachte Patenten der Russischen Monarchie vergewissert. Die in diesen Patenten enthaltene Verheissungen des Religions-Schutz, der Contributions-Freyheit und des Ansiedlungs-Geschänke sind sehr schmeichelhaft, und die, von diessseitigen Kränkungen aufgebrachtten Gemüther eines sehr vermögenden Eindruckes.“

¹¹¹ „Diese von auswärts dem Land besorgliche Bemühungen zur Entvölkerung, und jenen von innen die Entvölkerung täglich mehr beförderenden Benehmungen die Wirkung zu vereiteln, ist zwar der Bedacht sorgfältig dahin, womit die wirkliche Auszüge behinderet werden. Die Verhinderung bestehet in der Aufmerksamkeit auf deren Pässen, und in einem bewaffneten Cordon, der die Angränzung an die Moldau und

tevékenysége azonban nem merülhet ki az elnéptelenedés meggátolására teendő intézkedésekkel, folytatja tanácsadását a szerző. Ezek mellett a negatív jellegű intézkedések mellett számottevő pozitív feladat is vár a kormányzatra, nevezetesen: egy nagyszabású, tervszerű telepítés. A telepítő munka első legéletbevágóbb része a túlnépesedett területek emberfölségének a ritkán lakott vidékekre levezetése lenne. Ezt a célt szolgálná az osztalan nagy jobbágytelkek arányosítása, miáltal mintegy 8000 nyomorgó családot lehetne önálló gazdasághoz és tisztességes megélhetéshez juttatni. De a mezőgazdaság felvirágoztatásához szükséges volna az országnak mintegy 10—12.000 külföldről hozandó új telepesre is. Ezek számára a pusztai területek irtásával és a hegyi legelők kihasználásával lehetne gazdálkodási lehetőséget nyújtani. Nagyszerű példát mutat az ilyen településre az a terület, amely Gyekétől a Marosig, mégpedig Radnótiig és Szélkútiig terjed. E vidéken oly rengeteg széna terem, hogy az uradalmak nem tudnak elegendő kaszást összeszedni, úgy-hogy a rét igen tekintélyes része használatlanul tel el. S e föld annyira ritkán lakott, hogy mérföldnyi távolságra is alig lehet egy-egy falut találni. Igaz, hogy a mostani nagy fátlanság látszólag komoly akadályát képezhetné az itteni telepítésnek, de ezen a bajon könnyen lehetne segíteni. A Maros és a Szamos között elterülő, mintegy 7—8 mérföldnyi széles, óriási vizenyős terület ugyanis nagyszerű lehetőséget kínál nedvességkedvelő (fűz, éger, stb.) erdők ültetésére. S ha az uradalmak már most hozzá-látnának az erdősítéshez, a terület rövidesen sokezer jobbágy tűzifa-szükségletét biztosíthatná. Mivel pedig az épületfa-anyagot a Maroson úsztatással ugyancsak meg lehet szerezni, hozzávetőlegesen 30 százalékos falu volna a szóban lévő vidéken telepíthető. Ugyanígy lehetne az ország más ritkán lakott területeit is betelepíteni s a műveletlen vagy féligművelt heverő földeket hasznosítani. Nem kétséges, — fejezi be nagykoncepciójú elaborátumát a névtelen informátor — hogy az erdélyi nagyfejedelemség a jelzett feladatok elvégzésével három-négy év múltán népes, életerős ország lenne.

Wallachey decket, und nach sich zeigender Erforderniß auch verdoppelt wird. Wie wenig diese Vorsichten die einzelne, oder in Hauffen erfolgte Entweichung behinderet, zeigen die Erfolge der lezt verwichenen Jahren. Nach dem diesortigen unterthänigsten Ermessen wird denen Auszügen viel verläßlicher gesteuert seyn, wenn die Beweg-Ursachen zur Emigration im Grunde gehoben, der Unterthan zu einen nöthigen Wohlstand erhöhet, durch die Beförderung dieses Wohlstandes die Liebe zum Vaterland erwechet und in denen Gemüthern ein untrügliches Vertrauen zur Billigkeit und Recht befestiget werde."

Az emlékirat az erdélyi társadalmi problémák rendezését már évek óta sürgető bécsi államférfiak körében nagy hatást keltett. Miként említettük, a jelentés 1769 márciusában került a Staatsrat elé. Három hónapig tartott, amíg az államtanácsosok a többszázoldalas elaborátumot egyenként áttanulmányozták és véleményüket írásban az uralkodó elé terjesztették.¹¹² Valamennyien elismerőleg, sőt dicsérettel nyilatkoztak a munkáról, s a benne foglalt javaslatokat igen komolyaknak, üdvöseknek ítélték. A kivitelezésre vonatkozólag — mivel az erdélyi életviszonyokat mindegyikük csak aktákból ismerte — nem tettek konkrét előterjesztéseket. Mindnyájan úgy vélekedtek, hogy mielőtt bármit is lehetne tenni, előbb tájékozódni kell a megvalósítás lehetőségei felől. A jobbágykérdést tárgyaló fejezetre vonatkozó észrevételek közül báró Gebler, báró Borié és Blümegeen gróf votumai említésreméltók. Gebler idevágó mondanivalóját mindjárt azzal kezdi, hogy semmi akadályát nem látja az úrbérrendezés azonnali megkezdésének. A munkálatokat elsősorban a kamarai birtokokon javalja megindítani, mint olyan helyeken, ahol földesúri ellenállással nem kell számolni, s ahol az eredmények könnyen figyelemmel kísérhetők. A rendezés további sorrendjében előbb a szász székek és aztán az úgynevezett taksás helyek, majd a zálogos kincstári birtokok következnenek. Megjegyzi, hogy az erdélyi nemességnek ez akció éppoly kevésbé fog tetszeni, mint ahogy a magyarországinak sem tetszett, de végeredményben nem fog ellenállhatni. A fontos az, hogy sikerüljön a munkálatok kivitelezésére olyan bizalmi embereket találni, mint amilyenek Magyarországon Cothman, Brunswick, Balogh és Győry voltak. Legelső teendőül azt ajánlja, hogy az erdélyi viszonyokkal ismerős O'Donnel gróf, a mostani főhadparancsnok és gubernátor véleménye kikéressék.¹¹³ — A jobbágyügyek kitérő szakértője a magyarországi úrbérrendezés egyik legszámottevőbb előkészítője, Borié báró, az emlékirat javaslatait lapról lapra végigszántva, s minden ponthoz részletes kritikai megjegyzéseket fűzve, véleményét abban foglalja össze, hogy nézete szerint az úrbérrendezés Erdélyben is sikerrel megvalósítható lesz. A szükséges előzetes tájékoztatásokat ő is O'Donnel generálistól javasolja beszerezni. — Blü-

¹¹² A votumok ugyanazon szám (Staatsrats-Akten 951:1769.) alatt találhatók, mint maga az elaborátum.

¹¹³ „... Ich sehe meines Orts keine Ursache, warum nicht von nun an damit ein Anfang gemachet werden könnte...” — „Der Adel wird zwar in Siebenbürgen eben so wenig, als in Hungarn damit zu Frieden sein. Er hat aber auch kein Recht sich entgegen zu setzen, und bey dem bedrückten Unterthanen gewinnt der Hof die allgemeine Liebe.”

megen gróf votuma már nem olyan bizakodó, mint a másik két referensé. Elismeri ugyan, hogy a névtelen irat sok komoly javaslatot tartalmaz, de azért meggondolást ajánl s főleg tervszerű előkészítést. Éppen ezért O'Donnel tábornok megkérdezését nem tartja szerencsés gondolatnak, mivel róla nem igen lehet feltételezni az erdélyi alkotmány ismeretét. Félő, hogy az elaborátumnak a generálishoz leküldése zavart fog okozni s hátráltatni fogja az ügyet. Sokkal célravezetőbbnek látná, ha az emlékiratot az erdélyi udvari kancelláriának adnák ki véleményezésre. A kancellária pontról pontra kimutathatná, hogy mi van már eddig is legfelsőbb resolúciókkal elintézve, mi van tervbevéve s mi lenne a jövőben megvalósítható, illetve kivihetetlen. Meg van győződve róla, hogy a kancellária előítéletmentesen s az egyes nemzetek érdekeire tekintet nélkül fogja a rábízott feladatot elvégezni.¹¹⁴ — A többi négy államtanácsos votumai új gondolatokat nem tartalmaznak. Binder báró hozzászólásának lényege az, hogy az emlékirat minden dicséretet megérdemel, de a benne foglalt javaslatokat nem volna ajánlatos további információk nélkül megvalósítani. O'Donnel meghallgatását helyénvalónak tartja. Starhemberg herceg a jobbágyügy rendezésének tervszerű, körültekintő előkészítését hangsúlyozza, s a kancellária helyett inkább O'Donnel generális közreműködését helyesli. Báró Stupan mindenben Gebler véleménynyilvánításához csatlakozik, Kaunitz-Rittberg gróf pedig Starhemberg hercegéhez.

Mária Terézia a Borí—Gebler-féle megoldás mellett foglalt állást, s úgy határozott, hogy az elaborátum minden javaslatcsoportját felelős szakreferenseknek kell kiadni, hogy gazdasági, politikai és katonai szempontból kellő megvilágítást nyerjen a kivitelezés lehetősége. E végből mindenekelőtt az erdélyi tartományi kancellárhoz, Bruckenthal báróhoz és a főhadparancsnokhoz, O'Donnelhez intézett leíratot a királynő, főleg alkotmányjogi tájékoztatást kérve tőlük. Katonai tanácsadásra Siskovics tábornok nyert megbízatást, gazdaságpolitikai s főleg financiai szakvéleményadásra pedig gróf Chotek kereskedelmi tanácsos, gróf Schlick tezaurárius és Heiter, az erdélyi tezaurátus ülnöke.¹¹⁵

¹¹⁴ „Wolte man das gantze Werck dem Grafen von Odonell zuschicken, so besorge ich daraus eine große Verwirrung, weil en dieser die Verfassung des Landes doch nicht vollkommen kennen kann, und sich auf andere verlassen muß. Es seynd auch viele Mächte principia in diesen Vorschläge enthalten, welche gedachten Grafen nur irre machen könnten... Ich muß die verpflichtete Kantzley das Vertrauen setzen, daß sie ohne Partheyligkeit fürgehen, und ihre Meynung so, wie es dienern zu stehet, ohne Rücksicht auf eine oder die andere Nation, eröffnen werde.”

¹¹⁵ A legmagasabb kéziratok is a szóbanlevő aktához vannak mellékelve.

A szakreferensekhez intézett uralkodói kéziratok 1769. július 14-én keltek. Hogy a kívánt jelentések mikor érkeztek vissza az udvarhoz s mit tartalmaztak, nem tudni, mert az államtanács a névtelen elaborátummal többé nem foglalkozott. Az Erdély újjáépítését célzó nagykoncepciójú, kitűnő munka javaslatai sohasem kerültek megvalósításra. Az erdélyi élet bonyolult organizmusát nem ismerő bécsi államfárfiak óvatossága, az udvar erdélyi exponenseinek alkotmányjogi aggodalmai s az oppozícióra kész rendiség hatalmi helyzete megpecsételte az emlékirat sorsát. A névtelen jelentés nagyvonalúsága idegen volt a részletmegoldásokhoz szokott bécsi kormány számára, radikalizmusa pedig forradalmi mozgalmat kirobbantó hatást gyakorolhatott volna az erdélyi nemességre. Azonban predesztinált sorsa dacára is volt az emlékiratnak komoly eredménye. Történelmi missziót töltött be azzal, hogy az udvari politika érdeklődésének homlokterében álló erdélyi jobbágykérdés vonatkozásait olyan tisztán, olyan logikusan, annyi tárgyi ismerettel, s olyan mély szakértelemmel tárta fel, hogy az uralkodóban és az államtanács tagjaiban teljesen megszilárdította az úrbérrendezés keresztülvitelének korábbi bizonytalan elhatározását. Ezt a döntő jelentőségű hatást kétségbevonhatatlanul bizonyítja az a magatartás, mellyel az udvar az 1764—66-ban kezdeményezett úrbérvizsgálati akció felterjesztett eredményeit s a guberniumnak a jobbágyszolgáltatások regulációjára vonatkozó, Bruckenthal által 1768 júliusában kikényszerített javaslatait fogadta.

A gróf Haller-féle projectumokból született guberniumi úrbérregulációs javaslat — melynek rendi megszavazását fentebb ismertettük — a nagy késedelem miatti mentegetődzések kíséretében 1769 őszén, tehát a névtelen elaborátum letárgyalása után, érkezett meg az udvarhoz. Először az erdélyi udvari bizottság tanulmányozta át és részletes véleményezéssel ellátva október 24-én terjesztette az államtanács elé.¹¹⁶ A bizottsági referátumot részben O'Donnel tábornoknak a rendi javaslatához csatolt jelentésére vonatkozó bírálata tölti ki, részben pedig a javaslatot illető konkrét tanácsadás. Az O'Donnel-féle jelentés ma nincs az aktához mellékelve, s így tartalmára csak a bizottság megjegyzéseiből lehet következtetni. Lényege az erdélyi nemesség jobbágyelnyomó magatartásáról és a gubernium megbízhatatlanságáról szóló beszámoló lehetett, s

¹¹⁶ Staatsrats-Akten 3808 : 1769. Vortrag der Siebenbürgischen Hofkommission... dem vom siebenbürgischen Gubernio wegen der Dominical-Praestationen und Servituten des Untërthans, auch was ihm der Grundherr dagegen zu leisten schuldig ist, gemachten Vorschlag betreffend.

annak a meggyőződésnek a kifejezése, hogy az udvar által terfbevetett úrbérrendezést alkotmányosan nem lehet keresztülvinni, hanem csakis „ex plenitudine potestatis regiae”, vagyis rendeleteleg. A főhadparancsnoknak a nemesség elleni vádjait az udvari bizottság részben a tábornok saját állítólagos ellentmondásaival, részben a gubernium felterjesztésével igyekezett megcáfolni. A rendi regulációs javaslatra nézve viszont annak a véleményének adott kifejezést, hogy az igen jelentős műs ezidőszerint teljesen elégséges. Indítványozta, hogy az általa tett megjegyzések figyelembevételével fogadja el ő felsége a tervezetet általános úrbéri szabályzatnak. A rendeleti úton való életbeléptetést nem kifogásolta.¹¹⁷

A preparált ügydarabot az államtanács — a votumok bizonyossága szerint — komoly érdeklődéssel, határozott állásfoglalással igen elevenen tárgyalta. Valamennyi hozzászóláson meglátszott a névtelen elaborátumból merített tárgyismeret és az anonymus ideális megoldási terveinek hatása. S hogy mennyire fontosnak tartották a tanácsosok a javaslat gyors elintézését és a fejedelmi resolutio mielőbbi meghozatalát, élénken szemlélteti a cirkulációs idő rövidsége: az első votum október 29-én kelt s november 7-ig az utolsó is elkészült. Az ügydarab hat államtanácsos kezén ment keresztül: Borié kivételével — aki ez alkalommal nem szerepelt — ugyanazokén, akik pár hónappal előbb a névtelen információt véleményezték. Az alapvetőnek mondható s a Staatsrat közös felfogását leginkább kifejező votumot most Stupan báró fogalmazta meg. Több oldalra terjedő megjegyzéseinek lényege a következőkben foglalható össze: Mődfellett sajnálatos, hogy az erdélyi úrbéri viszonyok rendezésére irányuló legfelsőbb törekvés évek óta nem vezetett eredményhez. Tovább nem lehet tétlenül várakozni, tenni kell valamit; az a felmerült gondolat, hogy ő felsége némi változtatásokkal a magyarországi urbáriumot léptesse életbe Erdélyben, nem bizonyult megfelelőnek, O'Donnel gróf tájékoztatása alapján kétségtelenné vált, hogy Erdélyben is ugyanolyan, a különféle speciális helyi viszonyokhoz s az egyes uradalmakban kialakult gya-

¹¹⁷ „... Graf Odonel widerspreche sich selbst, und dem Inhalte der vom Gubernio eingesendeten Ausarbeitung, da er eines Theils *das ganze Gubernium einer partheylichen Einverständniß, und dessen beschulige, daß es den Tabulis continuis selbst die Handgebothen hätte, die Unterthanen als Slaven zu halten*; anderen Theils aber sage er selbst, daß auf seine Vorstellung nur 4 Gubernialrätthe bey einer unterschiedenen Meinung geblieben...” — „Uebrigens glaubet die Hofkommission, daß die dem Gubernialberichte beyliegende sehr deutliche Ausarbeitung für dermal genug sey, und dem Gubernio aufgetragen werden könnte, dieselbe nebst den vorigen 32 Puncten, als ein *Provisorium* kund zu machen...”

korlathoz alkalmazkodó formális úrbérregulációt kell végrehajtani, mint amilyen a magyarországi volt; mindehhez azonban nagymennyiségű számszerű gazdasági adata, továbbá a törvényeket, országgyűlési végzéseket, fejedelmi dekrétumokat és nemzeti privilégiumokat illető jogi ismeretekre, kellő pénzfedezetre, s mindenekelőtt igen hosszú időre volna szükség; nem kétséges, hogy ezt a nagyszabású munkálatot el kell végezni, de addig is, míg ez véghezvihető lesz, gyors segítséget kell nyújtani a jobbagyságnak; mivel pedig erre más mód nem kínálkozik, el kell fogadni a gubernium felterjesztett regulációs javaslatát és az udvari bizottság megjelölt módosításaival abszolút úton törvényerőre kell emelni; ez a provizóriumként kibocsátandó fejedelmi rendelet első lépésnek jó lesz; utána könnyebben lehet megtenni a többieket, melyek végül is a szándékolt gyökeres rendezéshez fognak vezetni.¹¹⁸

Így jelölte meg Stupan az évek óta húzódó nehéz probléma logikus megoldását. Vélekedése a névtelen elaborátum kíméletlenül őszinte hirdásai s abszolút megoldási ajánlatai, az O'Donnel-féle jelentések valószínű szkepticizmusa és a gubernium tapasztalható kellelten magatartása alapján nem is lehetett más. Hogy megoldási ajánlata mennyire kifejezte az udvarnak ebben a kérdésben vallott felfogását s az ügy előbbrevitelét kívánó óhaját, azt legmeggyőzőbben az államtanács többi tagjainak egyöntetű helyeslése s ellentmondás nélküli jóváhagyása fejezi ki. Nem

¹¹⁸ „... Zu bedauern ist es nur, daß die Allermildeste Intention, schon durch mehr, als drey Jahre, nicht zu seiner Wirkung gelanget, und der Unterthan in der vorigen ungerechten Belästigung verblieben ist...” — „Es wird allseitig, und von dem Grafen Odonel selbst erkannt... daß die *Hungarische Urbarial-Regulation auf das Großfürstenthum Siebenbürgen in den wenigsten Puncten applicable sey*; daher, wenn eine neue und standhafte Urbarialregulation vorgenommen werden wollte, müßten alle vorigen Gesetze, Landtagsschlüße und landesfürstlichen Anordnungen auf das genaueste durchgegangen, und nach dem heutigen Stande der Sachen, in gründlicher Erwegung der unterschiedlichen Landesgegenden, und theils mit besonderen Privilegien versehenen Nationen, *ein vollkommen neues Werk* ausgearbeitet werden.” — „Das bedenklichste bey der Sache ist, daß in Siebenbürgen *die Sessiones nicht abgetheilet*, und was zu einer ganzen, halben etc gehörig sey? keine Maassregeln bestimmt seyen... Nachdem aber die Eintheilung der Sessionen *ein sehr weitläufiges Werk* ist, und bis dahin die Unterthanen übrigen Praegravationen gelassen würden; wäre ich der unmaßgeblichsten Meinung, daß gleichvöll die zu Abstellung derselben entworfenen Puncta publiciret...” — „... ich sehe derzeit auch kein anderes Mittel übrig, als daß nach dem Einrathen des Gubernii und der Hofstelle, die ...Puncte... unter dem Allerhöchsten Namen, *als ein Provisorium* zur pflichtschuldigsten Beobachtung in dem ganzen Lande kundgemacht werden sollen, massen durch diesen ersten Fürgang zu seiner Zeit, um so leichter zu einer Individual-Regulation der herrschaftlichen Urbarien wird geschritten werden können.”

akadt a tanácsosok közt egy sem, aki különvéleményt jelentett volna be. Gebler, Binder és Blümegen egyaránt kifejezést adtak aggodalmuknak, hogy a tervbevett regulációs munkálatok nem egykönnyen s nem egyhamar lesznek véghez vihetők. S votumaik konklúziójaként Starhemberggel és Kaunitz-Rittberggel együtt valamennyien mulhatatlanul szükségesnek ítélték a javasolt provizórikus norma azonnali kibocsátását.¹¹⁹

S Mária Terézia annak ellenére, hogy a reguláció gondolatának felmerülésétől fogva a teljes megoldás híve volt, maga is belátta, hogy egyelőre meg kell elégednie a tökéletlen s igen kevés javítást eredményező rendi javaslat törvényesítésével. De hogy ez a rendezés nem jelenti eredeti szándékainak feladását, azt az erdélyi nemességnek tudtára akarta adni. E végből a norma törvényreemelését kimondó és közzétételét elrendelő november 11-én kelt resolutiojában félreérthetetlenül kijelentette, hogy az új szabályzat csak provizórium, amely után a méltánytalan úrbéri terheket és a különféle visszaéléseket általánosan megszüntető rendszeres és teljes urbárium fog következni.¹²⁰

Így született meg évekig tartó vajúdas után az udvar jobbágyvédelmi törekvésének vézna, torz csemetéje: a Bizonyos Punktumok néven ismert rendelet.¹²¹ A magyarországi úrbérrendezés kiváló eredményei után bizony kiábrándító jelenség ez a reguláció névre egyáltalán nem méltó,

¹¹⁹ Blümegen az úrbéri statisztikák összegyűjtésére s általában a hosszas előmunkálatokra célozva így ír: „... So werden wiederum einige Jahren verfließen, bis man zur wirklichen Urbarial-Regulation wird schreiten können. Damit also denen Unterthanen gleich von nun an geholfen werden möge; so bin ich auch mit vorstehenden Votis dahin verstanden, daß das entworfene project... als ein *Interimale* publiciret werde.” — Starhemberg pedig a következőket írja: „... In dem Verstand eines bloßen Provisionalis, woduch zwar die allerhöchste Landesmütterliche Absicht noch bey weiten nicht erfüllet wird, erachte ich mich ohne allen Anstand mit den vorstehenden Votis vereinigen zu können...”

¹²⁰ A resolutio augustissima szövege a következőképp hangzik: „Ich begnehmige diesen gefasten Entwurf, mit den beygefügeten Anmerkungen der Commission... Der Entwurf ist von nun an, als ein *Provisorium* zur allgemeinen Beobachtung im Land kundzumachen; für das Künftige aber wird gleichwohlen auf solche Maassregeln annoch fürzudenken seyn, wie eine ordnungmäßige und vollständige Urbarial-Regulation in Siebenbürgen eingeführet, und darmit der Contributor vor ungebührlichen Dominal-Bedrückungen desto gewisser bewahret werden möge, allenmassen es dann hierunter keineswegs um eine Abänderung der Gesäze, sondern allein darum zu thun ist, damit die schädlichen Missbrauche abgestellt werden, die wenn sie auch in einem fortdauernden Herkommen sich gründeten, dennoch einiges Recht niemals geben können...”

¹²¹ Szövegét l. Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány (Kolozsvár, 1861) II. 106—112. — Kivonatosa Jancsó is közli id. művében I. 784—787.

jelentéktelen norma. Minden vonásán meglátszik, hogy rendi gondolkodás szülte. Az a kiváló magyar társadalompolitikus, aki egy évvel korábban olyan nagy bizalommal nyújtotta be az udvarhoz a jobbágyság halálos nyomorúságát kikiáltó iratát, most kétségbeesetten láthatta fáradozásának hiábavalóságát. A kivándorlás roppant áradatát megállítani hivatott szociális javaslatainak még csak nyomát sem fedezhette fel a paktumok között. A követelhető robotfajták kizárólagos pontos megállapításának, a haszonélvezeti javak mennyiségéhez igazodó szolgálat arányosításának és a hosszúfuvar megszüntetésének problémáját nem oldotta meg a szabályzat. Nem került bele a magyar-székely jobbágyságnak a földesúri önkénnyel szembeni megvédését célzó intézkedés sem. A jobbágytelkek területi minimalása helyett kimondta a norma, hogy a szántóföldek és kaszálók „mennyiségének meghatározása a földesúr okosságára bízatik”. A paraszt-sessio kurializálása ellen semminemű tilalmat nem rendelt el. Külön jobbágytörvényszék felállítását még csak kilátásba se helyezte, ugyanígy a szabadköltözés lehetőségét se. Az irtásföldekre nézve világosan megmondta, hogy azok a földesúr által kártérítés nélkül elfoglalhatók. S természetesen gondosan elhallgatta a szászföldi osztatlan telkek parcellázásának kérdését is. Mindennek alapján azok, akik az udvar és a gubernium kulisszámögötti harcának alakulásáról nem szerezhettek tudomást, a jobbágyvédelmi törekvések teljes csődjére következtethettek. Valószínűleg így vélekedett a fejedelmi-rendi párviadal igazi vesztese, a parasztság is, amelynek védtelenségén és nyomorúságos helyzetén — bár sok helyütt számos vonatkozásban javulásnak kellett bekövetkeznie — lényegbevágóan nem segített a rendelet. Hogy az udvar felvilágosodott államférfiai ezt az intézkedést csak átmeneti jellegű gyors-segélynek szánták, s hogy a tulajdonképeni regulációs offenzívát csak ezután akarták megindítani, azt ők aligha tudták s aligha remélték. Azt gondolhatták, amire az előzményeket és következményeket nem ismerő legújabb történetírás is következtet, hogy az uralkodót meghátrálásra készítette a nemesség ellenállása, hogy a magyarországi úrbérrendezés roppant erőfeszítései után a királynő „idegei már nem tudták... felvenni a küzdelmet még egy ország földesuraival”.¹²²

Pedig az erdélyi úrbérregulációnak a magyarorszáigival egyidejűleg támadt hullámverése csakugyan nem ült el az 1769-i punktumok kibocsátásával. Mária Terézia és tanácsosai komoly lelkesedéssel és lanka-

¹²² Szekfü, Magyar történet 2. kiad. V. 118.

datlan energiával tovább folytatták az erdélyi parasztság felemelésére irányuló céltudatos akciójukat. Hogy a kitűzött célt tízesztendei szorgos, odaadó munkával sem sikerült elérniök, az semmiképen sem lelki enerváltságukon múltott. A problémának rendi oldalról támasztott ropant nehézségeivel — bár újabb évtizedek kemény munkája fordítódott rá — még II. József gránitakarata s a Ferenc-kori abszolutizmus szívós, elszánt tevékenysége sem tudott megbirkózni.¹²³

Berlász Jenő.

OSZK

Nádasdy Gyula Könyvtár

¹²³ Az erdélyi úrbérrendezés további fejleményeire más tanulmányokban fogok rávilágítani.